

Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Janko Bubalo

Apokaliptični dani

FRA JANKO BUBALO
APOKALIPTIČNI DANI

Nakladnici

Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM
Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«
Gradsko kulturno središte
Matica hrvatska

Urednik

fra Miljenko Stojić

Lektura

Zdenka Leženić

© Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Tisak

FRAM-ZIRAL, Mostar

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-94

BUBALO, Janko

Apokaliptični dani / Janko Bubalo. – Mostar :
Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM,
2014. – XXII, 215, XXV str. : fotogr. ; 20 cm

Životopis: str. XXIII-XXV.

ISBN 978-9958-876-16-5
COBISS.BH-ID 20884230

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice u Splitu pod brojem 150526055

ISBN 978-953-56228-5-7

FRA JANKO BUBALO

APOKALIPTIČNI DANI

Vicepostulatura postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subraće«

Gradsko kulturno središte

Matica hrvatska

MOSTAR – ŠIROKI BRIJEG – VRGORAC – ČITLUK
2014.

Napomena

Dragi čitatelju!

Pred tobom je zanimljiva i dragocjena knjiga *Apokaliptični dani* svećenika i književnika fra Janka Bubala. Proživio ju je na svojim plećima i s njom legao u grob uvjeren da će zrake zore koja puca potrajati. Hvala Bogu tako se i dogodilo. Pobijedili smo u nametnutu ratu i konačno iz svoje sredine istjerali zločinački komunizam i sve one namisli koje su s njim bile povezane. Ima još mnogo toga za počistiti, ali vrijeme je pred nama, polako ćemo u izgradnju svoje domovine.

Fra Janko je bio živ kada mu je djelo objavljeno i iz tih uspomenskih zapisa ništa nije opovrgao. Da bismo očuvali autentičnost, jednostavno smo napravili njegovu presliku. Jedino smo uz piščevo ime i prezime dodali *fra* kako bismo već na prvi pogled djelo približili čitatelju, odnosno podrobno ga informirali. Isto tako dodali smo i nov fra Jankov životopis jer je onaj donesen u izvorniku nedovršen, što je i razumljivo s obzirom na vremenski odmak.

U ovim kratkim napomenama posebno treba izdvojiti dva uvodna teksta. Prvi, Damira Šimića, koji govori o pozadini događaja u fra Jankovim zapisima, a drugi, Krešimira Šege, koji govori o njihovoj književnoj vrijednosti. Na ovim našim prostorima splele su se u to vrijeme, a pletu se i danas, mnoge povijesne silnice. Kako ih iščitavamo? Dopuštamo li da nas uhvate u svoje kolo ili im se uspijevamo othrvati i nastaviti dalje pravim, svojim, vjerskim, narodnim putem? Bojimo li se mučeništva i što ono za nas predstavlja? Pitanja su to koja se čovjeku neizostavno nameću dok čita ovu knjigu.

FRA JANKO BUBALO - ŽRTVA KOMUNIZMA I KRUNSKI SVJEDOK OZNINE ODGOVORNOSTI

Izgleda da su masovni progoni Hrvata tijekom povijesti bili omiljena usputna zabava mnogima. Temeljni uzročnik takvim postupcima predstavljala je borba za životni prostor, dok je kao povod najčešće bila dovoljna i sama činjenica da ti isti Hrvati razmišljaju drukčije, odnosno da ne prihvaćaju okvire koje im ti drugi žele silom nametnuti.

Činjenica koje dokazuju tako postavljenu tezu ima u izobilju. Čuva ih gotovo svaka hrvatska obitelj, svako naseljeno mjesto. Čuvaju ih svi hrvatski krajevi jednako – i oni čije pučanstvo, uz velike žrtve, prebrodi poteškoće i opstade, kao i oni čije pučanstvo u nametnutim okolnostima jednostavno bi satrto ili protjerano.

Upravo to razdoblje, desetljeće kroz koje je hrvatski narod prošao trnovit put od izbavljenja iz velikosrpskih monarhističkih okova, preko stvaranja i obrane vlastite države, pa sve do masovnih pogubljenja i progona koje im je priredila nova jugoslavenska vlast, u kojoj su zajedno bili upakirani komunizam, velikosrpstvo i jugoslavenstvo, tema je autobiografske knjige fra Janka Bubala koja se nalazi pred čitateljem. Opisujući razdoblje vlastitoga života, od odlaska na odsluženje redovita vojnoga roka u travnja 1940. i svoga dolaska na Čerin u lipnju 1950., fra Janko nam, kroz prizmu svoga životnoga iskustva, dopušta da zavrismo u događaje u kojima je osobno sudjelovao te da tako saznamo informacije do kojih je na različite načine došao. Predočava nam i stanje koje je vladalo

u starojugoslavenskoj kraljevskoj vojsci prije travnja 1941. detektirajući istodobno razloge zbog kojih je propala nametnuta monarhija koju, na koncu, nijedan narod nije želio braniti. Pomaže nam, isto tako, da kroz događaje u kojima je osobno sudjelovao shvatimo kako se ta versajska tvorevina urušila u tadašnjim okolnostima, ali i ukupnu situaciju koja je nakon toga zavládala na prostorima tek proglašene hrvatske države.

Čitajući fra Jankova svjedočenja o neimaštini i gladi koja je zahvatila hrvatske prostore u prvim godinama Drugoga svjetskog rata, kao i njegovu nakanu da po uzoru na fra Didaka Buntića pomogne gladnim ustima, otvaraju se mnoga pitanja, a poglavito se s današnjeg motrišta nameće pitanje kako je do te gladi uopće došlo.

Povjesničarima, pa i onima koji to glasno ne izgovaraju, u potpunosti je poznato da tadašnje ustaničke baze četničkog i komunističkog pokreta nisu bile u Srbiji, nego na prostorima Nezavisne Države Hrvatske, naseljenim srpskim pučanstvom. Upravo zbog toga čitav prostor mlade države, koji je istodobno bio podijeljen na dvije okupacijske zone, bijaše pretvoren u poligon za primjenu različitih oblika destrukcije i pogibelji. Stalni prepadi na željezničke i cestovne komunikacije, paljevine žitorodnih polja i napadi na skladišta hrane samo su neke od metoda što su ih primjenjivale ustaničke vođe koje su jedno razdoblje rata koordinirano djelovale. Kakve su bile posljedice tih destrukcija, dočarava nam fra Janko kroz opise svojih iskustava i putovanja u Zagreb, gdje je od fra Radoslava Glavaša, tadašnjeg ministra za bogoštovlje, pokušavao ishoditi nešto hrane za brojna gladna usta u partizansko-četničkom pobunom okruženoj i odsjećenoj zapadnoj Hercegovini.

Opisuje nam fra Janko i događanja s konca zime 1943. i pokušaj partizanskog prodora prema Širokom Brijegu i Mostaru, ali i perfidnu ulogu Talijana. Prenoseći nam svoja opažanja s tadašnje crte bojišnice »od Privalja i rašanjskih Dužica«, gdje je vojevalo »250 hrvatskih mladića pod zapovjedništvom pukovnika Franje Primorca«, fra Janko nam ukazuje kako je spomenuto »zapovjedništvo ustaške bojne iz Dužica ... obznanilo Talijanima da će svom silinom napasti i njih i četnike ako se odmah ne povuku iz tog područja«. Bilježeći tu zanimljivu podrobnost, fra Janko, tadašnji župni vikar u župi Rasno, nedvosmisleno prokazuje vrlo perfidnu ulogu Talijana, ali i otvara pitanje o mogućem raspletu događaja u slučaju da se »Šimićeva pukovnija«, u sklopu koje je djelovala i spomenuta »Primorčeva bojna«, nije u tim trenucima našla na tom prostoru. Te njegove spoznaje čitatelj će svakako sagledati potpunije ako, čitajući ih, bude raspolagao činjenicom da je spomenuta postrojba u tim trenucima na prostor zapadne Hercegovine ušla »na svoju ruku« svjesno kršeći odredbe iz nametnuta Rimskoga sporazuma iz 1941.

Najdragocjeniji dio fra Jankovih svjedočenja ipak je onaj vezan za razdoblje nakon 14. srpnja 1943. i njegova dolaska na mjesto župnoga vikara u Vitini. Zanimljivo je to razdoblje iz više razloga. Takvim se u prvom redu čini zbog činjenice da je Vitina u neku ruku zemljopisno smještena »nadohvat« Biokovu otkud su partizani u početnu razdoblju razvijali živu aktivnost i svojevrsan ilegalan obavještajni rad upravo na širem području fra Jankova dušobrižničkoga djelovanja, što osobi poput njega svakako nije moglo promaknuti.

Svjedočeći o tim vremenima, fra Janko nam prenosi svoja saznanja o dokumentima pronađenima u torbi partizanskoga kurira obavještajca Ismeta Mehmedba-

šića¹, nekadašnjeg vitinskog općinskog tajnika koji je u međuvremenu prebjegao partizanima u Biokovo. Opisujući spomenuti događaj, fra Janko navodi kako mu je poznato da je među tim dokumentima »nađeno i jedno dulje izvješće o vladanju fratara s napomenom kako ih, kad dođe zгодan čas, treba jednostavno likvidirati«. Dodajući da su »fratri znali autora tog izvještaja, ali nisu dali da mu se išta loše dogodi«, fra Janko nas navodi na čvrst zaključak da je riječ o osobi utjecajnoj u tadašnjim komunističkim strukturama, koja je kao ilegalac djelovala na širem području Ljubuškog. Naravno, on ni u knjizi pisanoj pola stoljeća kasnije ne otkriva identitet pisca tog izvješća. Međutim, nakon fra Jankove smrti Jure Galić otvoreno se pohvalio činjenicom da su izvješća pisana »njegovom rukom« i na »njegovoj pisaćoj mašini«, koja se i danas čuva u Muzeju revolucije u Sarajevu. Govoreći o načinu na koji je došao u posjed te »partijske mašine«, Galić otkriva da su je Marijan Primorac, Huso Orman i on osobno pod okriljem noći ukrali iz dućana Jakiše Kovača u Ljubuškom napominjući da je vlasnik i te kako imao sreće što je u to vrijeme čvrsto spavao. Zahvaljujući upravo tom strojopisu i činjenici da ga je jedini znao koristiti, suđeci prema vlastitu priznanju, Galić postaje tajnikom (sekretar) Oblasnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu. Tvrdеći da su sva izvješća pisana upravo na toj »mašini«, Galić nas neizravno navodi na zaključak da je on osobno autor obavještajno-partijskih izvješća, poput onog pronađenog kod Ismeta Mehmedbašića, koja pozivaju i na plansku likvidaciju političkih neistomišljenika.²

¹ Ismet Mehmedbašić bio je dio tajne komunističke obavještajne mreže, a djelovao je pod ilegalnim imenom Goluban. (M. KONJHODŽIĆ, *Kronika o Ljubuškom kraju*, 2, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981., str. 132.)

² Vidi J. GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2005., str. 103. – 106.

Kao župni vikar u Vitini fra Janko je, između ostalog, bio izravnim svjedokom prvog ulaska partizana u to mjesto, kao i transparentnim i netransparentnim postupcima komunističkih prvaka oko uspostave vlasti. U razdoblju između ulaska partizana u Vitinu, koncem listopada 1944., i njegova uhićenja 6. veljače 1945., fra Janko nam opisuje čitav niz događaja, oslikavajući istodobno i profile lokalnih komunističkih vođa i pokreta u cijelosti. Spominju se tako neka manje, a neka više poznata imena tadašnjega komunističkog pokreta, što lokalnog, što regionalnog značaja. Imena Franje Budimira, Milana Kneževića, Aziza i Sabita Kudre te oznaša Ante Barbira, Marijana Primorca, Čazima Dizdarevića, Donke Vrankića i Petra Jelčića, tadašnjeg šefa Ozne u Ljubuškom, sam su vrh tadašnje komunističke vlasti i svatko od njih ostavio je određen pečat na fra Jankov život i tadašnja događanja u Hercegovini. Franjo Budimir je zajedno s tek ustrojenom postrojbom Ozne koncem listopada 1944. upao u crkvu i župnu kuću u Vitini, Donko Vrankić je 6. veljače 1945. vodio akciju fra Jankova uhićenja, a Petar Jelčić je u tamnici razgovarao s njim i oslobodio ga iz nje. Po svemu sudeći, Jelčić je to učinio na zamolbu braće Aziza i Sabita Kudre koji su, opet, tako postupili po molbama njihove sestre i zeta Sabita Mesihovića, za čiju je ne baš uvjerljivu nevinost, kako navodi u knjizi, fra Janko dva puta jamčio svojom glavom. Ipak, ni o jednom od njih ne govori riječima kakvima govori o Anti Barbiru Kralju,³ partizanskom ilegalcu i kasnijem oznašu, te knojevcu Franji Gadži iz Grabovnika, čiji su

---

³ Prema pokazateljima koje je prikupio Anđelko Mijatović, Ante Barbir je sudjelovao i u uhićenju fra Zdenka Zupca, tadašnjeg župnika u Ružićima. (A. MIJATOVIĆ, »Posljednji dani Križnog puta fra Slobodana Lončara i fra Zdenka Zubca«, u: *Stopama pobijenih*, 8, Široki Brijeg, str. 41. – 44.)

postupci okarakterizirani kao oličenje otvorene okrutnosti i bezdušnosti.

S osobitom pozornošću čitatelji će, vjerujem, raščlanjivati događaje koji su uslijedili nakon njemačko-hrvatske operacije Bura (Bora), koncem siječnja 1945., tijekom koje je fra Janko u samoj Vitini, daleko od crte bojišnice, imao bliske susrete s postrojbom iz sastava III. brigade Knoja⁴ koja se pod zapovjedništvom Save Golubovića⁵ i političkog komesara Sabita Kudre preko Vitine povlačila prema Vrgorcu. Upravo ta postrojba, po svemu sudeći, asistirala je Ozni i kod uhićenja fra Julijana Kožula, župnika iz Veljaka. Fra Jankov boravak u župnoj kući u Vitini, u razdoblju između 1. i 6. veljače, stavio ga je u položaj osobe koja je nesmeta-

⁴ Treća brigada Knoja djelovala je u sastavu Treće (Bosanskohercegovačke) divizije Knoja (zapovjednik pukovnik Danilo Komnenović, politički komesar Špiro Srzentić), izravno podređene Ozni BiH. Na čelu brigade, koja je brojila nešto više od 1.200 vojnika, bio je major Jovan Andrić, a dužnost političkog komesara obnašali su Drago Ivanović i Džemal Muminagić. U sastav ove brigade ušlo je i oko 150 pripadnika Ljubuškog partizanskog odreda. Brigada je imala zadaću boriti se protiv klasnih neprijatelja KPJ, a nalazila se pod političkim nadzorom Oblasnog odjela Ozne za Hercegovinu. Tijekom prvih 50 dana svoga postojanja brigada je, prema tvrdnjama nadređenog zapovjednika, ubila 63, uhitila 275, a ranila 16 prikrivenih protivničkih vojnika. (D. KOMNENOVIC – M. KRESO, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, Beograd, 1979., str. 409.; I. MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, Beograd, 1986., str. 479.)

⁵ Ime Save Golubovića i njegova izravnoga zapovjednika majora Jovana Andrića veže se i za slučaj odvođenja i ubojstva čapljinskog župnika fra Petra Sesara 2. veljače 1945. (I. MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, str. 391. – 399., i M. ŠALOV, *Četvrti dalmatinska splitska brigada*, Split, 1980., str. 286.)

no ostvarivala uvid u prolazak dijelova partizanskih postrojbi koje su iz pravca Vrgorca nastupale prema Širokom Brijegu, među kojima je, kako tvrdi, vidio i četnike.

Vidio je fra Janko nastupanje partizanskih brigada prema Širokom Brijegu, ali je imao i tu (ne)sreću da upravo tog 6. veljače bude uhićen i odveden u Ozni-
nu okružnu tamnicu u Ljubuškom. Samo uhićenje vo-
dio je Donko Vrankić, tada visokopozicionirani oficir
Ozne, osoba koja je i sama nekoliko godina kasnije
završila u komunističkim kazamatima na Golom oto-
ku. Zahvaljujući upravo tom (ne)sretnom boravku u
tamnici kotarske Ozne u Ljubuškom, gdje je uzničku
sudbinu dijelio s fra Stankom Vasiljem, fra Janko nam
je ostavio iznimno vrijedno svjedočenje koje je imalo
presudan značaj u rasvjetljavanju događaja vezanih
za smrt nekolicine franjevac koji su djelovali na tom
području, kao i ulozi Ozne u njihovim likvidacijama.
Dragocjene su, naime, činjenice da je tijekom svojih
uzničkih dana autor ove knjige, kroz »špijunku« na
vratima, 11. veljače vidio fra Julijana Kožula, fra Mar-
tina Soptu i fra Slobodana Lončara, ali i čuo podrobno-
sti vezane za smrt fra Paške Martinca. Tijekom razgo-
vora s oznašem Petrom Jelčićem, fra Janko je iznudio i
njegovo priznanje da je ubojstvo fra Ćirila Ivankovića,
fra Filipa Gašpara i fra Jakova Križića, koje se dogo-
dilo s 9. na 10. veljače 1945. u Čitluku, također Ozni-
no djelo dok je sama operativna izvedba, po uhodanu
modelu, pripala podređenu im Knoju. Raščlanjujući
takvu metodologiju planirana zločina, primijenjenu u
Ljubuškom i Čitluku, nameće se zaključak da je riječ
o uhodanoj Ozninoj matrici koja je po istome modelu
primijenjena tijekom bezočnih ubojstava franjevac u
Čapljini, Širokom Brijegu, Izbičnu, Mostaru, Kočerinu
i drugim mjestima.

Ništa manje nisu vrijedna ni fra Jankova svjedočenja koja iznosi o fra Maksimilijanu Jurčiću, fra Boni Jelaviću i fra Svetislavu Markotiću. Svjedočeći o razlozima bijega fra Svetislava Markotića pred partizanima, fra Janko navodi njegov verbalni sukob s oznašem Antom Barbirom. O kakvu je banalnu razlogu bila riječ govori i činjenica da je fra Svetislav koncem prosinca 1945. nesmetano otišao prema Širokom Brijegu. Međutim, i to je bilo dovoljno da svoj mladi život završi koncem svibnja u jednom tenkovskom rovu u blizini Maribora. Iznoseći, pak, svoja sjećanja na fra Maksimilijana Jurčića, čiji su posmrtni ostatci ekshumirani iz masovne grobnice kod Vrgorca, fra Janko je načeo i dva vrlo važna pitanja. U svome svjedočenju iznio je, naime, podatke o masovnoj grobnici civila odvedenih 28. siječnja 1945. iz tamnice u Ljubuškom, ubijenih na Novom groblju u Vrgorcu, otvorenoj 2012., ali i pitanje stvarne fra Maksimilijanove odgovornosti. Nikomu zaista nije razumljivo, pa ni fra Janku, kome bi osoba poput fra Maksimilijana mogla smetati. Odgovor na to pitanje »načeo« je još 1945. dr. Miha Krek, a potvrda njegovih teza pronađena je i u dostupnim Ozninim dokumentima. Iz elaborata dr. Mihe Kreka o zločinima KPJ, koji je u svibnju 1945. dostavljen britanskom veleposlaniku u Vatikanu, vidljivo je na koji je način KPJ pripremala i organizirala čistke tzv. narodnih neprijatelja. U spomenutu elaboratu izravno se, naime, spominju Pokrajinski odbor NOO-a⁶ i Okružni komitet KPJ za zapadnu Hercegovinu⁷ kao tijela partizan-

---

⁶ Na čelu Okružnog NOO za zapadnu Hercegovinu bio je Marko Lukenda iz Tihaljine, sekretar Halid Mesihović iz Ljubuškog, a članovi Petar Leko, Ivan Primorac Škopo, Selim Džudža i Jakov Šunjić. (J. GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, str. 360.)

⁷ Sekretar Okružnog komiteta KPJ za zapadnu Hercegovinu bio je Mato Markotić iz Graba, a članovi Mladen

ske vlasti koja su pripremala popise za likvidaciju na temelju kojih su Ozna i Knoj vršili masovna pogubljenja. »Ovaj organ Komunističke partije sastavio je popis svih sumnjivih i opasnih elemenata s tog područja koji su trebali biti eliminirani i ubijeni. Među njima se nalazilo 160 katolika laika iz Čapljine i Ljubuškog: trgovaca, seljaka i drugih civila. Na popisu su se našla i imena svećenika i 44 franjevca. Laici su ubrzo masakrirani: 60 u Čapljini, 58 u Ljubuškom. Pojedini su pobjegli ili su izbjegli uhićenje od strane komunističke policije. U pogledu svećenika narodnooslobodilački odbor odlučio je da odluka o njihovoj sudbini bude odgođena do zauzimanja Mostara. Takva odluka bila je posljedica činjenice da su partizani smatrani ubojicama svećenika: masakr svećenstva mogao je izazvati otpor protiv partizanske vlasti«, kaže se u elaboratu dr. Mihe Kreka dostavljen u svibnju 1945. britanskom veleposlaniku u Vatikanu.

Navode dr. Mihe Kreka u potpunosti podupiru i dostupni Oznini dokumenti. Sudeći prema tim dokumentima, za srezove Široki Brijeg i Ljubuški, nastali ma 1953., vidljivo je da su operativci i Oznini analitičari kao glavne »ćelije za regrutovanje ustaških elemenata« nastojali prikazati upravo Katoličku Crkvu i pripadajuća joj udruženja. Na samom vrhu tih udruženja, na koja Oznini analitičari pokušavaju ukazati kao na izrazito antijugoslavenski nastrojenima, Društvo je sv. Ante na Širokom Brijegu i Humcu, koje su još prije Drugoga svjetskog rata utemeljili i vodili fra Radoslav Glavaš i fra Bogomir Zlopaša. Prema analitičarima Ranković-Brozove Ozne, upravo su ta društva

---

Knežević Traktor iz Trebinja, Franjo Budimir iz Vira, Marko Šoljić iz Širokog Brijega, Halid Mesihović iz Ljubuškog, Pero Jelčić iz Počitelja i Jure Galić s Bijače. (J. GALIĆ, *Vrijeme i ljudi*, str. 334.)

širila ideju o potrebi stvaranja hrvatske države i to im je, kao i ostalima, temeljni kazneni krimen.

Ono što široj javnosti također nije poznato svakako je činjenica da je fra Maksimilijan Jurčić bio istaknuti član i posljednji voditelj Društva sv. Ante na Humcu. Do sukoba između komunista i fra Maksimilijana, sudeći prema određenim iskazima, došlo je zbog korištenja prostorija Doma sv. Ante na Humcu. Komunistička vlast je, naime, imala čvrstu nakanu raspustiti to društvo, a dom konfiscirati za svoje potrebe. Međutim, takvim se nakanama uporno suprotstavljao fra Maksimilijan, što je na koncu platilo tamnicom i mučkim ubojstvom.

Većina komunističkih publicista je i fra Bonu Jelačića pokušavala oslikati kao »ratnog zločinca koji je preko mantije nosio pištolj i osobno određivao koga treba likvidirati«. Raščlanjujući dostupne Oznine dokumente, nameće se zaključak da se fra Bono komunistima zamjerio još 1941. kada je otvoreno pozdravio slom monarhističke Jugoslavije i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske osudivši vrlo oštro četničke zločine na području Čapljine i Trebižata, preko čega revolucionarnim metodama »zadojeni« zagovornici jugoslavenske ideje nikako nisu mogli prijeći.⁸ Naravno, za Oznu i KPJ to je bio krimen koji mu se nikako nije mogao oprostiti. Ipak, takva konstatacija nije bila dovoljna, nego je u javnosti trebalo stvoriti sliku o »fratru kao ustaškom zločincu«. Za učvršćivanje takvih konstrukcija poslužila je partijska publicistika iz »pera« dvojice komunističkih obavještajaca, a kasnije

---

⁸ Metodologiju djelovanja Komunističke partije, Ozne i Knoja uperenu protiv klasnih neprijatelja iznimno je dobro opisao tadašnji čelnik Ozne i član CK KP BiH Uglješa Danilović (I. MATOVIĆ i sur., *Mostarska operacija*, str. 425. – 431.)

partijskih pisaca: Jure Galića Rojaka i Mahmuda Konjhodžića⁹.

Opisujući fra Bonino držanje, fra Janko ga predstavlja kao iznimno dobra i obrazovana čovjeka i velikoga vjernika koji se u svojoj dobroti »nije dao uvjeriti kako postoje i provokatori«. Kao primjer tomu fra Janko, pak, navodi Ivu Goića¹⁰ koji se u stanci između dva-ju boravaka u partizanima bio nametnuo za vitinskog učitelja i fra Bonina prijatelja »s kojim je bar stotinjak puta zajedno objedovao«. »Kad je osjetio da bi mu se lako moglo ući u trag, jednostavno je nestao«, tvrdi fra Janko te nastavlja da je nakon povratka u partizane »zahvalni učo« poslao fra Boni pismo poručivši mu »da će ga, kad ga uhvate, ne samo ubiti nego da će ga živa peći na ražnju«. Goićeve prijetnje na koncu su se i ostvarile. Teško bolesna i iznemogla, sudeći prema iskazu jednog očevidca, ubili su ga u koloni smrti oko 11. svibnja 1945. negdje u okolici Velike Gorice. Ne, nisu ga izveli pred »narodni sud«, nego su ga, kako tvrdi očevidac, doslovce upucali nabojem u zatiljak i gurnuli u jedan jarak. Međutim, preživio je fra Janko Bubalo i napisao ovo iznimno vrijedno sjećanje koje je otrglo od zaborava podrobnosti o fra Boninoj, fra

⁹ Partizanski obavještajac Ivan Goić partizanima je u Biokovo dostavio izvješće da je u gostionici »Zubac« u Viti-ni jednom prigodom namamljen u »stupicu« koju mu je priredio osobno fra Bono Jelavić, zajedno s Vjekoslavom Maksom Luburićem te Ljubom i Danom Milošem, ali je uz pomoć vlasnika gostionice uspio pobjeći. (M. KONJHODŽIĆ, *Kronika o ljubuškom kraju*, 2, str. 29.)

¹⁰ Ivan Goić bio je dio tajne komunističke obavještajne mreže, a djelovao je pod ilegalnim imenom Dubravko. Posebno se isticao u uhođenju stožera generala Šimića, otkuda je dobivao podatke od Ante Raića iz Supetra i prosljeđivao ih u Biokovo. (M. KONJHODŽIĆ, *Kronika o ljubuškom kraju*, 2, str. 132.)

Maksimilijanovoj, fra Svetislavovoj, fra Slobodanovoj, fra Julijanovoj, fra Martinovoj, fra Paškinovoj, fra Ćirilovoj, fra Filipovoj i fra Jakovljevoj smrti, kao i o žrtvi ostale njihove ubijene subraće.

Apokaliptični dani fra Janka Bubala također do u podrobnosti rasvjetljavaju ulogu njihovih mučitelja i ubojica koji ih lišiše života u ime komunističke ideje i pokušaja ostvarivanja političke nadmoći na prostoru od Neretve do Imote, od Malovana do Slanog. U svojoj mržnji i prepredenosti, tadašnji komunistički prvaci bijahu uvjereni da su im upravo hercegovački franjevci, kao jedina intelektualna elita toga doba, najveća brana u nakani da u potpunosti ovladaju narodom koji komunizam kao ideologiju, a ni Jugoslaviju kao državu, nikako nije prihvatao. Događanja kojima je svjedočio naš naraštaj pokazala su da je upravo u tome bilo skriveno »sjeme« njihova poraza i konačna prihvatanja države protiv koje su se borili najveći dio svojega života.

Damir Šimić

SVJEDOČANSTVO O JEDNOM (NE)VREMENU

*Nitko danas pa ni mi koji smo to proživjeli ne može shvatiti
tugu i čamotinju koja je tada ovim okrajkom zemlje vladala!
A sve su to prožimali glad, bolest i sablasni strah, kojih su
prepuni bili i zemlja i nadzemlje u kojem se živjelo.*

(Apokaliptični dani)

Svećenik, pjesnik i memoarist fra Janko Bubalo rođen je 31. siječnja 1913. u Turčinovićima nedaleko od Širokoga Brijega na kojemu završava Franjevačku klasičnu gimnaziju i na kojemu, u đlačkom listu *Ruža*, objavljuje svoje prve stihove. Kao bogoslov u Mostaru redovit je suradnik u almanahu *Stopama otaca*. Svoje priloge u almanahu potpisuje pseudonimom Janko Trtalski. Nakon rata, a poslije tamničkoga iskustva u Ljubuškom, u strahu pred novom vlašću, rukopis svoje prve pjesničke zbirke stavlja u bocu i sklanja na si-gurno. Na žalost, listovi su papira istrunuli, a fra Jan-kove pjesme zauvijek nestale. Slijedi dugo razdoblje šutnje – do 1973., kada objavljuje knjigu pjesama *Ko-raci od jučer*, a nakon nje, u svega četiri godine, još pet knjiga pjesama te godine 1979. tom nizu dodaje i knji-gu pjesama *Gorko drvo*. Reklo bi se da je šutnja bila plodonosna. Književna je kritika prepoznala fra Janka kao pjesnika iznimna glasa, a o njegovim pjesmama nastaju mnogobrojni tekstovi, među njima i autora kao što su Ante Stamać, Dubravko Horvatić, Edvard Kocbek...

Knjiga uspomena *Apokaliptični dani* nastajala je, kako se iz nekih naznaka dade zaključiti, uglavnom od 1980. do 1990. i posvećena je »Braći svojoj, pokla-noj, dok su šipci cvali a bilo je proljeće tisuću devetsto

četrdeset pete«. Uspomenski zapisi nastajali su cijelo desetljeće jer je svoje spisateljsko zanimanje usmjerio na drugu stranu. Naime, 24. lipnja 1981., prema svjedočenju vidjelaca iz Bijakovića, šesteroma djece ukazala se Gospa, a fra Janko je od tada godinama svaki dan dolazio s Humca u Međugorje ponajprije pomagati ispovijedati, ali i kontinuirano razgovarati s vidiocima. Na temelju tih svojih razgovora napisao je i knjigu *Tisuću susreta s Gospom*, snažno svjedočanstvo o događajima koji su promijenili svijet.

Fra Jankovo je sjećanje, vidi se to dobro kroz cijelu knjigu, u trenutcima njezina nastajanja bilo iznimno svježe i neprevarljivo – imena, nadnevc, mjesta kao da su dnevnički zapisivani, a ne nakon desetljeća rekonstruirani. I ne samo to. On je, koliko su mu to uvjeti dopuštali, pratio i bilježio, doduše u natuknicama, sudbine onih s kojima se, pogotovu nakon 1945. susretao i, bez obzira na iskustvo i prirodu tih susreta, bez posebnih naglasaka ukazivao na nit koju je sam čovjek izabrao za vodilju u svome životu: loše završavaju oni koje vodi zlo, a dobro oni koji odabiru dobro pa makar ga i ne mogli birati.

Svoja sjećanja fra Janko započinje zapisivati 17. studenoga 1940., danom odlaska na odsluženje vojnoga roka u Niš. Već je putovanje iz Mostara u taj grad najavljivalo »pomutnju«, kako stoji u podnaslovu. Pruga je, naime, u istočnoj Bosni bila prekinuta i njegovo se putovanje oteglo na tri dana vožnje, zaustavljanja, čekanja, presjedanja s brzoga u putnički vlak (novaci su se mogli koristiti samo putničkim vlakom, i to stočnim vagonom). Putovao je u fratarskom habitu i već je to bilo dostatno da se, oni bliski režimu, prema njemu neljubazno odnose, posebice osoblje brzoga vlaka. No, istodobno susreće dobre ljude, spremne na svaku pomoć.

Život vojnika u vojarni, odnosno kasarni, u Nišu predočava sav jad i bijedu ondašnje vlasti. Nitko od vojnika, piše fra Janko, pa tako ni bogoslovi ili katolički svećenici, pravoslavni bogoslovi ili hodže, nisu smjeli imati nikakvu knjigu ili novine. Uskraćivana im je i mogućnost slavljenja sv. mise, premda su zakonom na to imali pravo. »Solunci«, nepismeni starješine, krojili su zakon i davali ili oduzimali prava, kako im se prohtije. Prema njemu su se starješine odmah počeli odnositi kao prema »popu«: s podsmijehom, omalovažavanjem i porugom. Od daljnjega ismijavanja spasio ga je rad u ljekarni u kojoj je radio kao prevoditelj s latinskoga jezika. Riječju odlična poznavatelja prilika fra Janko opisuje stanje u jugoslavenškoj vojsci, neorganiziranost i svu bijedu, ali i bahatost starješina koji su umislili da su zaista nepobjedivi. Obuka postrojbi više je nalikovala dječjoj igri negoli pripremi za rat, čemu se fra Janko ne tako rijetko morao nasmiјati, naravno krijući razloge svoga smijeha i hvaleći »sposobnost« starješina koje ovi postaju svjesni već na Cvjetnicu 1941. kada njemački zrakoplovi bombardiraju Niš. Raspad vojnoga stroja dogodio se, naime, isti taj dan. Niti je tko znao što treba činiti, niti kamo treba poći. Sa skupinom od deset vojnika put ga vodi u Kruševac, pješke, a iz toga grada preko Višegrada na Trebević, do Sarajeva i u Mostar. Bez dokumenata, a takvih je putnika, civila i vojnika, u vlakovima bilo najviše, na kamionima i na putevima, izbjegavajući vojne provjere, svatko je, među njima i fra Janko Bubalo, žurio doći do svoga odredišta. Raspad Jugoslavije i njezine vojske nije nikoga zabolio, dapače, na svima se osjećala duboka olakšica.

Od srpnja 1941. do srpnja 1943. fra Janko je župni vikar u Rasnu. Prostranu župu obilazi danonoćno nastojeći svakomu donijeti utjehu. Treba nabaviti žito,

građu za gradnju crkve i sve ono što jedna prostrana župa treba, a što je u ratnom vrtlogu mnogostruko teže negoli u mirnim vremenima. Dirljivi su opisi njegovih noćnih putovanja kroz bespuće i bez svjetiljke, do kuća u kojima ga čekaju bolesnici, skrb oko oboljelih od tifusa, sprovoda poginulih... Ono što ga zadivljuje i što mu daje snagu jest sam narod spreman na trpljenje i na podnošenje svih nevolja, a opet spreman pomoći drugomu u svakoj nevolji. Tako je i u Vitini, kamo nakon Rasna dolazi kao župni vikar. Sve što ima i što mora ponijeti jest malen zavežljaj rublja i odjeće te ufanje da će ratne nedaće uskoro prestati.

Dolaskom u Vitinu nije ni slutio da će uskoro, koncem 1944., njegove patnje i patnje njegova naroda doživjeti vrhunac. Koncem listopada te godine Vitinu su zauzeli partizani, a prvo što su činili jest progon svećenika, pljačka crkava i župnih kuća, ali i odvoženje i ubijanje nevinih ljudi. Fra Janko gotovo za svakog čovjeka ima lijepu riječ, ali je za one koji su odmah prihvatili novu ideologiju i postali zločincima – ne može naći. Pojedini među njima postaju pljačkaši, ubojice, doušnici... S nekima od njih susretat će se godinama iza toga, a bili su obučeni u njegovo civilno odijelo koje su mu ukrali. Naravno, susretali su ga bez srama i grizodušja. To razdoblje, to vrijeme od jeseni 1944. pa dalje do 1950., kada završava knjiga, apokaliptični su dani: narod je izbjegao, kuće i dobra opljačkani, mnogi ljudi ubijeni, svećenici također protjerani ili ubijeni. Nova vlast je u čovjeku, najprije, htjela ubiti Boga, a onda i čovjeka kako bi lakše upravljala, zaključuje fra Janko. Godine 1945. tijela ubijenih plutala su rijekom Mlade – Trebižat kod Vitine, a njihova ih rodbina nije smjela izvaditi i zakopati. I sam je autorov otac u njegovim Turčinovićima bio sedam dana nezakopan jer su se partizani spremali za napad na Široki Brijeg i

nisu dopuštali pokop. Žene iz susjedstva, izloživši se opasnosti da budu ubijene, pokopale su ga u sumrak, bez dopuštenja i, naravno, bez svećenika. Igra »mačke i miša«, koju su »osloboditelji« vodili sa svećenicima u Vitini ne bi li ih privoljeli na svoju stranu i tako narodu pokazali da oni nisu protiv vjere (i na nedjeljnu su sv. misu, s oružjem, dovodili postrojbe u crkvu, a svećenike su inovjerci pozdravljali s »Hvaljen Isus«), završila je zatvaranjem fra Janka Bubala i njegove dvojice subraće u tamnicu u Ljubuškom. Tih dana ubijeni su mnogi svećenici u Hercegovini, a prema svjedočenju jednoga stražara u ljubuškoj tamnici, fra Paško Martinac, starac, svećenik sveta života, u času samog strijeljanja uskliknuo je: »Živio Krist Kralj!«

Nakon jednoipolmjesečnog zatočeništva, prijetnji, gladi (vodu nikada nisu dobili), smrzavanja (veljača je), fra Janko Bubalo, fra Stanko Vasilj i starac fra Vice Skoko (pušten nešto ranije) izbjegli su sudbini koja je pogodila mnoge. Tomu treba zahvaliti i pomoći i zauzimanju muslimana iz Vitine koje je fra Janko zaštitio od Nijemaca. Zbog toga fra Janko i nije presretan, što se iščitava iz vapaja što i sam nije pošao sa svojom subraćom.

U *Apokaliptičnim danima* fra Janko Bubalo često naglašava da nije hrabar i da se ne voli baviti politikom, ne voli »političiti«. Evo primjera, između mnogih, koji opovrgava barem prvu tvrdnju. Da bi k sebi privoljele narod, vlasti su nastojale u te svoje naume upregnuti i svećenike. Jedne prigode, organizirajući zbor (naravno na silu privodeći ljude, hvatajući ih na izlasku iz crkve nakon pučke sv. mise), prisilili su i fra Janka da se nađe među govornicima. Kao prvi, najavljen, umjesto govora izrekao je Deset Božjih zapovijedi, nakon svake dodajući dvije-tri rečenice tumačenja, a završio je s time da nikada ne prihvate ono što im se suprotno

tim zapovijedima naređuje. Pljesak, dugotrajan, bio je znak da su župljani razumjeli njegovu »dragovoljnu« nazočnost zboru. Od stradanja ga je spasilo to što je organizator, šef Ozne, bio premješten u drugo mjesto.

Knjiga *Apokaliptični dani* djelo je pisca, pjesnika, svećenika koji je duboko proživljavao sve ono što je proživljavao i njegov narod. On, jednostavno, nije htio drukčije. Pišući, desetljećima nakon vremena o kojemu govori, svomu je narodu odao zasluženno priznanje, a sama je knjiga, bez volje autora, priznanje njemu. Dovršavajući je, već su se dobro nazirale zrake hrvatske slobode pa je na predzadnjoj stranici *Apokaliptičnih dana* napisao: »Ove zabilješke (a nisu zabilješke već cjelovito književno djelo, K. Š.) nastale su u vrijeme, kad je trebalo biti, ako ne lud, a ono barem naivno naivan, pa misliti da će i njihov bilježnik dočekati dan da će se one moći objaviti, da ih još ponetko pročita, ako to zaželi. I, zato su one ovako nepotpune i nedovršene.«

Krešimir Šego

12
20

Nakladni zavod Matice hrvatske

Janko Bubalo

Apokaliptični dani

Nakon svoga iskrenog susreta s pjesnikom fra Jankom Bubalom ovo je sada moj novi, drugi, susret s Jankom. Susrećem se s njegovim uspomenama **Apokaliptični dani** koje objavljuje pred osamdesetu godišnjicu svoga života.

Ovo je jedna od knjiga s kojom ostaješ i kad je odložiš, jer ovo je svjedočanstvo jednog ružnog vremena. Fra Jankovo je svjedočanstvo, u svoj svojoj jednostavnosti, tako potresno da ga se neće moći zaboravljati niti jednostavno mimoići.

Kao kruna ove knjige, ili kao Slavoluk Smrti, stoji na ulazu u samo djelo, dramatska, u svojoj dramatičnoj stvarnosti posveta "BRAĆI SVOJOJ POKLANOJ", gdje fra Janko niže 65 imena naših i vjerskih i narodnih Svetaca i Mučenika, koji su položili svoje živote za Crkvu i Domovinu. Osjećamo pred njima najdublje poštovanje. Po njihovoj mučeničkoj smrti, mi smo živi, i kao Narod i kao pojedinci, pa po njima i naša voljena Hrvatska čvrsto koraca slavi svoga Uskrsnuća.

Zahvalni smo dobrom bratu fra Janku, što je hrvatsku prozu obogatio ovim skladnim djelom, a povjesničarima pružio vrijedno (nenametljivo) svjedočanstvo iz naše nedavne Povijesti, koju treba, na temelju svjedočanstava i kritičnih sudova (posebno nas iz emigracije) temeljito preispitati, da i nekadašnja događanja sagledamo u okvirima povijesne istine. To je i vrijedno svjedočanstvo fra Janka Bubala, koje bi bilo vrijedno da i nema ništa drugo, nego dramatsko svjedočanstvo o ŠESTDESETPETORICI PRAVEDNIH.... Jer ta knjiga svojom mudrošću tako rječito govori o životu za život. Pa, i za ovaj koji sada proživljavamo.

Ovo je knjiga čovjeka koji, nakon svestranog iskustva, vidi, uglavnom, sve stvari sa pravoga lica. Vidjet će to, vjerojatno, svi koji knjigu dočitaju do njenog svršetka.

(Iz predgovora Vinka Nikolića **Apokaliptičnim danima**)

NAKLADNI ZAVOD MH
OPĆA KNJIŽNICA

SVEZAK DEVEDESETDRUGI

UREDNIK
DUBRAVKO HORVATIĆ

ISBN 86-401-0235-X

JANKO BUBALO

**APOKALIPTIČNI DANI
U SJENI ZABLUDE**

NAKLADNI ZAVOD MATICE HRVATSKE
ZAGREB
1992.

**BRAĆI SVOJOJ,
POKLANOJ,
DOK SU ŠIPCI CVALI
A BILO JE PROLJEĆE
TISUĆUDEVETSTO
ČETRDESET I PETE,**

poredanima danom rođenja:

<i>o. fra Marku st.</i>	<i>o. fra Arkandelu</i>	<i>o. fra Metodu</i>
<i>o. fra Jozi</i>	<i>o. fra Fabijanu ml.</i>	<i>o. fra Branku</i>
<i>o. fra Križanu</i>	<i>o. fra Boni st.</i>	<i>o. fra Mariofilu</i>
<i>o. fra Stanku</i>	<i>o. fra Kažimiru</i>	<i>o. fra Maksi</i>
<i>o. fra Ivi</i>	<i>o. fra Marku ml.</i>	<i>o. fra Jenku</i>
<i>o. fra Ćirilu</i>	<i>fra Boni ml.</i>	<i>o. fra Slobodanu</i>
<i>o. fra Paški</i>	<i>o. fra Andriji</i>	<i>o. fra Zvonki</i>
<i>o. fra Leonu</i>	<i>o. fra Julijanu st.</i>	<i>o. fra Dani</i>
<i>o. fra Bonifaciju</i>	<i>o. fra Dobroslavu</i>	<i>o. fra Tihomiru</i>
<i>o. fra Rafi</i>	<i>o. fra Leonardu</i>	<i>o. fra Žarku</i>
<i>o. fra Bernardinu</i>	<i>o. fra Stjepanu st.</i>	<i>o. fra Andriji ml.</i>
<i>o. fra Grgi</i>	<i>o. fra Nevinku</i>	<i>o. fra Luji</i>
<i>o. fra Vali</i>	<i>o. fra Andelku</i>	<i>o. fra Darinku</i>
<i>fra Fabijanu st.</i>	<i>o. fra Bruni</i>	<i>o. fra Svetislavu</i>
<i>o. fra Augustinu</i>	<i>o. fra Tadiji</i>	<i>fra Anti</i>
<i>o. fra Martinu</i>	<i>o. fra Radoslavu</i>	<i>fra Julijanu ml.</i>
<i>o. fra Krešimiru</i>	<i>o. fra Borislavu</i>	<i>fra Miljenku</i>
<i>o. fra Jakovu</i>	<i>o. fra Nenadu</i>	<i>fra Viktoru</i>
<i>o. fra Filipu</i>	<i>o. fra Zdenku</i>	<i>fra Stjepanu ml.</i>
<i>o. fra Radi</i>	<i>fra Melhioru</i>	<i>fra Rudi</i>
<i>o. fra Krsti</i>	<i>o. fra Rolandu</i>	<i>fra Korneliju</i>
<i>o. fra Petru</i>	<i>o. fra Emilu</i>	

**uz sedamstotu obljetnicu dolaska franjevaca
u Herceg-Bosnu i stotu obljetnicu
proglašenja Hercegovačke franjevačke
kustodije franjevačkom Redodržavom,
odnosno Provincijom**

posvećuje,

tada preostali: Brat Janko

NAMJESTO UVODA

Iako bih ja, na pragu svoje osamdesete, i po svome stanju i po svojim godinama, iskreno i s pravom mogao sebi reći onu svetopisamsku "pusti mrtve neka pokopavaju mrtve svoje", ipak se usuđujem pustiti među ljude svezak svojih zapisa koje je, ne baš tako davno, krvlju i znojem ispisivao život stazama kojima sam i ja, iako dosta nevidno, prolazio sa svojim narodom. A da bi se čitatelj što lakše i jednostavnije u čitanju snalazio, možda bi dobro bilo da najprije pročita prvu i zadnju stranicu ove knjige, jer će tako na vrijeme spoznati kako i zašto su ovi zapisi zabilježeni četrdesetak godina poslije njihova mimohoda onih zloslutnih i apokaliptičnih vremena. Tako su njihovi obrisi patiniranjem pomalo otupjeli, ali su se isto tako i očistili od časovite patetike i pjenušavosti vremena u kojem su se događali.

A dobro je da događaji i doživljaji govore što neovisnije o svome bilježniku. Usto, mogu lako dopustiti da će, nakon svega, barem onaj mudriji čitatelj na koncu zaključiti da su ovi zapisi i nedostatni i nedorečeni, ali i ovakve može braniti spoznaja, da su oni tek neka polovica zamišljenoga, jer iza ovoga je trebalo govoriti kako je komunizam uništavajući svoje "protivnike" sama sebe uništavao i sam sebe zauvijek promašio. Glavnina toga plana bila je, barem u mojoj glavi, dobro no već skicirana, ali sredinom 1981. moj životni put (ne mislim: slučajno) pošao je drugim pravcem pa i moja angažiranost zajedno s njime. Tako su onda nastale dvije druge moje knjige, meni draže od ove, a slično će biti s dosta i mojih čitatelja.

Ovo ovdje moglo bi poslužiti kao sličica za slaganje jedne velike Knjige što će je jednom slagati oni koji poslije nas dođu, a pri čijem Prelamanju mi više ništa određenije nećemo moći nadoreći.

I, samo da napomenem: ostao sam dužan priznati da ja nisam nikada sve "partizane" niti sve "komuniste" smatrao opakim ljudima. Njihovu zloću radalo je njihovo vodstvo! A one čvršće i mudrije je, u znoju i krvi, hrabrilo i čistilo da svoju zemlju ograde djecom i vatrama. A da bi to mogli, ne dopuštajući da se varka ponovi, trebalo je shvatiti da moraju izroditi djecu, dok zemlja rađa snove za koje se katkada s radošću pogiba, kakono jednom napisah. I, da nakon svega, nepokolebljivo povjeruju da Nada, ipak, umire posljednja....

Janko Bubalo

Humac, na Blagovijest 1990.

DANI POMETNJE

Iakomoj život, barem na prvi pogled, izgleda i odviše jednostavan da bi bilo zanimljivo bilo što o njemu govoriti, ipak sam, bez posebne namjere, bio i ostao svjedokom nekih zanimljivih a i neponovljivih događaja. I kad god sam o njima nekomu nešto pričao, odmah su me oni koji su me slušali nagovarali da to nekako i zabilježim, jer da bi, navodno, bila šteta da se sve to s mojim odlaskom posve zaboravi. No, budući da je zato trebalo i vremena i truda, ja sam se uvijek izvlačio samo obećanjem da ću to jednom zaista učiniti. Jednome sam se kolegi na to čak i zakleo, ali na prvome mjestu zato da i on nešto, a imao je što, tako zabilježi, što je on, prije no što nas je napustio, zaista učinio.

Tako su onda prolazili dani i godine. A i doživljaji, odnosno događaji, sve su to više bljedili, pa su me sve manje izazivali. Pogotovo kad su se, gotovo slučajno, počele radati zbirčice mojih pjesama. No sada, koncem osamdesetih godina, kada sam s pjesmama stvarno završio (što mi mnogi ne vjeruju), ipak ću pokušati zabilježiti nešto od događaja kojima sam, ponavljam, iako nisu moji, ipak bio nekim svjedokom što nije moglo ne ostaviti nekoga traga na meni, a i ja, bar donekle, na tim događajima. Samo nije baš tako jednostavno odrediti čas, odnosno događaj, s kojim bih započeo, s kojim li bih završio. No čini mi se da bih ipak najzgodnije mogao početi sa 17. studenoga 1940, to jest danom svoga odlaska na odsluženje dvanaestomjesečnoga vojnoga roka u Armijsku bolnicu u Nišu. A možda bi najlogičnije bilo završiti svojim dolaskom u Čerin

u lipnju devetsto i pedesete. Dakle, kako vidimo, to bi obuhvaćalo jedno burno desetljeće gdje se sve, mislim sve ono važnije, događalo bez osobita sudjelovanja nas pojedinaca, iako je na nama, pa i na meni, ostavljalo neizbrisive biljege čijih se ožiljaka nikada ne možemo potpuno osloboditi. Život je sličio mutnoj, nasilnoj rijeci koja se, valjajući se tako, poigravala s pojedincima kao s lišćem otkinutim sa svoga stabla. Jasno je, da bih barem otpočeo ovo što sam namjeravao, morao sam se malo dulje pribirati i napraviti redoslijed dolaska i prolaska pri sjećanju događaja i doživljaja i tek onda početi svoj samorazgovor sa sobom i s onim što me stizalo i prestizalo, a da se na mene nije ni obaziralo.

No, da otpočnem! Najprije ću se pokušati prisjetiti svoga vojničovanja i ponečega u njemu. Pa, ovako: toga jutra 17. studenoga 1940, što je bilo moguće franjevačkije, u svojoj odori i ogrnut franjevačkim plaštem, s kovčegom u ruci, ako se taj (i po građi i po obliku) čudni sandučić mogao tako nazivati, pošao sam na svoje, u svakom slučaju, zanimljivo putovanje.

Bilo je to oko deset prije podne. Kovčeg mi je, nakon moga uzbudljivoga i toploga oproštajnog rastanka s braćom u samostanu, kao pratilac, pomogao do na sjeverni željeznički kolodvor odnijeti redovnički brat Branko Palac. On mi je, došavši na kolodvor, pronašao u jednom vagonskom odjeljku zgodno mjesto uz prozor i pozvao me da dodem i smjestim se, kako netko drugi ne bi došao i zauzeo moje mjesto. No, trebalo se rastajati i poći svatko svojim putem. "Ćiro" je (tako se nazivalo mali vlak hercegovačkih bespuća) već počeo kašljucati i polagano se kretati prema Vojnu, odnosno Sarajevu. Branko i ja smo se, uz poljubac, nekako zamišljeno i otužno pogledali u oči i pozdravili se, a da se - život je tako htio! - više nikad ne vidimo...

Cijeli dan i noć prije moga polaska padala je go tovo olujna kiša. Voda je na mnogo mjesta oštetila

željezničku prugu. Vlak je češće zastajkivao na otvorenoj pruzi. A negdje pred Jablanicom stajao je na jednome mjestu čak nekoliko sati. Tu nas je našla i mrkla kasnojesenska noć.

U međuvremenu, u deset navečer, ljuljajući se lagano, stigli smo u Sarajevo. Na kolodvoru je bilo toliko vode i blata da se stvarno trebalo paziti da se negdje ne zaglibi i da se ostane na nogama. U upravi kolodvora rekoše mi da je pruga preko istočne Bosne za Srbiju na mnogo mjesta prekinuta i da put moram nastaviti preko Bosanskog Broda za Beograd pa odatle za Niš. A nitko pravo nije znao kad bi taj vlak za Brod trebao poći. Ja sam tako u toj kolodvorskoj prljavštini visio i čamio nekoliko sati. Nisam se ni smio udaljavati. Oko sedam sati ujutro objavili su da neki vlak za Brod ipak polazi. Nekako sam se ukrcao. Bio je dan ali ja od umora i gladi nisam putem zapravo ništa ni vidio ni gledao. Društvo se oko mene mijenjalo. Ulazilo se i izlazilo kako je kome trebalo i odgovaralo. Pred sami mrak primakli smo se Bosanskom Brodu. Tada sam i ja morao biti prisebniji, jer je tu trebalo presjesti u drugi vlak. U momе društvu, između ostalih, našli su se dvije gospođe i jedan gospodin, vjerojatno trgovački putnik, plemenite ljudske osobe što sam jasno zaključio iz mnogo čega a posebno iz njihove pažnje prema meni. Na brodskom kolodvoru gospodin je za čas izletio i brzo se vratio s obavijesti da odmah polazi takozvani "brzi" vlak za Beograd, kamo su i gospođe i gospodin također putovali. Međutim, pred mene se brzo postavio mali birokratski problem. Imao sam takozvanu "objavu" ili kartu s kojom sam kao vojnik mogao besplatno putovati do odredišta, odnosno do Niša. Ali mogao sam zato koristiti samo obični putnički vlak. No na nagovor svojih, stvarno plemenitih suputnika, popeo sam se i ja s njima na taj "brzi" vlak u nadi da ću, ako bude trebalo, nešto nadoplatiti na svoju objavu,

pa tako... I, dok sam ja to tako zamišljao, vlak se već zaljuljao i pošao.

A kad smo već prešli nekoliko kilometara, u naš odjeljak ušao je pratilac vlaka, kondukter, da, što je i naravno, pregleda putničke karte. Pogledavši moju objavu, pasji me pogleda i reče da ja ne mogu putovati tim vlakom ako ne platim punu kartu od Broda do Beograda u iznosu nešto većem od devedeset dinara, što je zapravo iznosilo trećinu moga "džeparca", što sam ga u provincijalatu dobio za godinu dana svoga vojnikanja. Nije htio ni čuti da bih ja svoju objavu nekako nadoplatio. No, nisam ni ja htio, a ni mogao, pristati na isplatu pune vozne karte. A kondukter je bio uporan i zaprijetio mi da će me sa žandarima skinuti s vlaka na prvoj postaji. Bio je to, vjerojatno, neki ljuti četnik ili komunist! Po svemu se tako činilo. Moji plemeniti suputnici upravo su me silili da oni tu kartu plate, a ja sam im to sa zahvalnošću i jogunasto odbio.

Nadolazila je stanica Vrpolje. Malo prije zaustavljanja vlaka udoše u moj odjeljak kondukter i dva naoružana žandara, dva pratioca vlaka. Zatražiše da sada na postaji sidem. Još sam ih jednom uvjeravao da taj postupak prema meni ipak nije ispravan, ali nije ništa pomagalo. Oni su još tvrde ponavljali da moram sići. Ja sam se onda toplo pozdravio sa svojim suputnicima i, s plaštem i kovčegom, sišao u mrak u kakav nikada dotada nisam ulazio. I dok sam tako, ne videći ni samoga sebe, u mraku nepomičan razmišljao što sada, kuda li krenuti, nagazi na mene jedan kolodvorski službenik s fenjerom u ruci. Električnoga svjetla na kolodvoru, naravno, nije ni bilo. Čovjek u čudu zastade! Valjda sam mu se, a nije ni moglo drukčije biti, kao neka utvara pričinio. Onda mi se još više približi, pozdravi me i zapita što ja tu radim. Ispričao sam mu ukratko svoj doživljaj, a usto i svoj položaj. Čovjek šutke uze moj kovčeg i pozove me da ga

slijedim. Brzo se nadosmo u maloj postajnoj zgradi. On me onda odvede u jednu lijepo uređenu sobu. Ponudi mi da se operem, a usto mi donese nešto slavonske kobasice s dobrim komadom bijelog kruha da pojedem. Bilo je to gotovo spasonosno za mene jer od polaska iz Mostara, od prije dva dana, nisam pojeo ništa osim jedne lijepe kruške, koju su mi one dvije gospode na putu prema Brodu ponudile.

U sobi je bio lijepo prostrt krevet. Čovjek me zamolio da legnem, rekavši mi da ujutro u šest sati ima za Beograd obični, onaj moj, putnički vlak, za koji će me on na vrijeme probuditi i na vlak odvesti. Do srca dirnut ljudskom dobrotom i Božjom providnošću opet sam se malo oprao i legao u krevet. Nije trebalo dugo čekati da utonem u san u perju u kojem sam prvi, a vjerojatno i posljednji, put ležao. Moj dragi čovjek (sada mu se, nakon svega, imena ne sjećam!) ujutro me je, iako je to za mene prebrzo došlo, na vrijeme probudio. Donio mi je "bijelu kavu" s povećom kriškom bijeloga kruha, podsjetivši me da to uzmem i da se pripremim za put. Za desetak minuta ponovno je došao i uzeo mi kovčeg pozvavši me da ga slijedim. Bio sam ganut do suza! Sad bih ja njemu rado dao onaj novac koji mi je kondukter u vlaku tražio, ali čovjek nije htio ni za što čuti. Srdačno se sa mnom rukovao, na polasku mi mahnuo rukom i nestao...

Vlak se pokrenuo i zaigrao slavonskom ravnicom. Dan je bio divan, a za mene čudesan na mnogo načina. Možda i zato što sam tada prvi, a sada vidim i posljednji put, prolazio našom dragom slavonskom ravnicom. Nekako oko jedan popodne bili smo u Beogradu. Imao sam uza se adresu samostana bosanskih franjevaca u Beogradu. Još se sjećam da se nalazio u Bregalničkoj ulici 14. S kolodvora do tamo služio sam se (a da čime bih!) dobrohotnošću tramvajskih konduktera, koji su, moram priznati, bili uljudni i uslužni. Poslije jedan

sat popodne stigao sam u samostan. Braća su me zaista bratski primila. Malo sam se oprao, nešto pojeo i odmah u svojoj franjevačkoj odori, naravno, s jednim studentom - civilom, koji je stanovao u samostanu, pošao malo razgledati Beograd. Prvi, a dakako i posljednji, put u životu! Navečer u deset sati morao sam se naći na nekom kolodvoru s kojega se polazilo u Niš. Naravno da sam najprije pogledao mjesnu, već donekle opričanu, franjevačku crkvu, nazvanu jednim od najpoznatijih građevinskih djela poznatoga slovenskoga arhitekta Plečnika s isto tako razvikanim više nego dvometarskim Meštrovićevim kipom Svetoga Ante. Moram priznati da me ni jedno ni drugo, možda zbog moje premorenosti, nije baš tako iznimno oduševilo. Nego, ja sam s onim zaista prijaznim mladićem, nakon svega umora, ipak želio malo prošetati Beogradom, jer vremena su bila tako mutna i neizvjesna da nisam ni pomišljao da bih još jednom mogao proći tim putevima, ako uopće tu neizvjesnost i preživim. Glavni ciljevi bili su mi već opričani Kalemegdan i Terazije. Naravno da smo se više zadržali na Kalemegdanu, koji je donekle već prestao biti tvrđavom, a već to jasnije je postajao muzejom i skupljačem starijih i novijih uspomena. Tu sam s najviše zanimanja pregledao spomen-muzej ubijenoga kralja Aleksandra Karađorđevića. Razgledavši njegovu "radnu" sobu, s odjeljkom njegovih "lovačkih trofeja", s posebnim razmišljanjem pregledao sam odjeljak u kojemu je na stolu ležalo njegovo sićušno tijelo u okrvavljenom admiralskom odijelu u kojemu je i poginuo. Tu je bilo raznovrsno oružje njegovih atentatora. Zaista: ne baš tako česta prilika za razmišljanje o čovjeku i njegovoj sudbini...

No, moj mladi pratilac i ja morali smo požuriti, jer sam se ja najkasnije u deset sati navečer morao naći na nekom kolodvoru s kojega sam trebao, konačno, poći za Niš, a ja ga, bez svoga dragoga pratioca, ne bih pronašao do jutra. Nešto smo na

SKOK U NEPOZNATO

Tako. I moj je naporni put počeo. Išlo se pješice. Išlo se, a da se nije ni mislilo koliko je Niš daleko od Kruševca. Išlo se također naslijepo. Nije se uopće ni sebe ni drugoga pitalo da li ćemo mi ikada stići do toga novoga odredišta. Već od Prokuplja pratila nas je teška susnježica. Ona dva vojnika još uvijek nose našu četnu blagajnu, ali nikome ne pada na pamet da negdje svratimo potražiti nešto za jelo. Idemo stvarno, kao ovce za klanje. Gotovo jednako i bez misli i bez osjećaja. Ponegdje se pomalo penjemo na kakva napuštena zaprežna kola. Jednom smo se bili popeli i na krov jednog autobusa, ali on je najednom (ipak smo s njime dobrano prešli) na jednom zavoju niz blagu padinu sišao sa slabašne ceste i zaustavio se točno u plićaku rijeke Morave. Mi smo s velikim oprezom, da ga ne prevrnemo, nekako s njega spuzali i prosljedili svojim putem. A nije to putovanje baš tako jednostavno bilo! Gotovo stalno su nas nadlijetali njemački zrakoplovi, a padala je i neka dosadna susnježica, pa je glad i umor, uz potpunu besciljnost, sve jače prožimao svakoga od nas. A sve se odvijalo u nekoj tupoj šutnji i našem međusobnom nepovjerenju. Ali dvojica od nas desetak, koliko nas je tada sačinjavalo našu karavanu, stalno su mi se nametali pouzdavajući se u moju "školovansku" snalažljivost, a na nju su ih opominjali moji "službeni" đачki simboli koje sam, po dužnosti, nosio na bluzi pod vratom, koji su još uvijek negdje među mojim sitnicama. Jedan od tih mojih nepoželjnih "simpatizera" bio je vlasnik neke kavanice u Nišu, a drugi, kao vojnik moje tužne

ćete, bio je neki Papić, zubar iz Zagreba. U njega sam imao više povjerenja, ali što sam mu mogao, kad nisam ni sam znao ni cilj ni broj svojih koraka. I, gacajući tako, došli smo do jednoga slabašnoga, drvenog, a za nas posljednjega, mosta, prijelaza preko Morave. Oko njega se i po njemu vrzmao stanoviti broj vojnika, koji su ga trebali minirati i oboriti pred kolonom njemačkih tenkova, kojih je tutnjava, kao neka grmljavina, stalno pratila našu junačku kolonu.

Međutim, ja bih nešto drugo, jadnije od ovoga, htio napomenuti. Naime: prešavši u žurbi most preko Morave, gledali smo, barem neki od nas, s tugom u duši, kako dvije-tri stotine običnih vojnika uz pratnju svojih oficira u višestrukom lancu po bregovima na sjevernoj strani od Morave svojim "ašovima" kopaju, svaki sebi, mali zaklon da bi sa svojim zahrđalim karabinkama dočekali njemačke tenkove, kada se zaustave pred razorenim mostom na Moravi. A da su ti "šančevi" (grudobrani) bili barem toliki da bijedni ljudi u njih mogu sakriti glavu da što kasnije ugledaju tenkove, kad domalo stignu da ih tu pogaze! No mi smo po svome bezveznom planu nastavili svoje putovanje. I tako putujući, uglavnom šutke, nekom tužnom makadamskom trakom, pet-šest kilometara od toga zamišljenog i već opisanog bojišta, susretosmo dvije-tri stotine umornih biciklista. Neki su, svi jako oznojeni, na biciklima, neki ih guraju uza se, a bilo ih je koji su svoje i nosili. Nitko nikoga, jer sve je "strogo pov", ništa ne pita, a jedan nam kapetan koji se u međuvremenu k nama priključio, "znanstveno" objasni kako i ova "motorizacija" ide dolje k Moravi u susret njemačkim tenkovima. Katkada se čovjek zastidi da ga čovjekom nazivaju! Međutim, tada se život sam sa sobom tako poigravao da se i to dosta lako zaboravljalo. Tako ni ja nisam o tome više puno razmišljao, dok mi jedan Ličanin, poručnik, s kojim sam se dva-tri puta

susreo u Sarajevu, nije ispričao kako je sve ovo, ovdje opisano, vidio baš u času kad su njemački tenkovi bez velikih problema prešli tu plitko razlivenu Moravu i kako su te jadne ljude u njihovim "šančevima" i na biciklima više gazili nego što su ih strojnicama tukli. Već davno je umrla ona mitomanska priča o borbi "stenama" s tim željeznim grdosijama! Smiluj nam se, Duše Mudrosti, da se ta mitomanija u nekom drugom obliku ne probudi!

Drugi dan uvečer stigli smo nadomak Kruševca. Kada se noć već spustila, zašli smo pedesetak metara s ceste i našli se u jednoj seljačkoj kućici. Za ono vrijeme dosta čistoj i toploj. Nije bilo nijednoga odraslijeg muškarca u njoj. Sve je to pobjeglo i ne znajući kuda. Žene su nas, kad smo im rekli svoj zadatak, zaista prijateljski primile. Ponudile su nas dobrim seljačkim kruhom i toplim mlijekom. Svega je bilo dostatno, a vjerojatno je u tome sudjelovalo više domaćinstava, jer nas deseticu, tako izgladnjele, nije bilo baš tako lako nahraniti. Spremno su nam ustupile i svoje i susjedске drvene krevete. Ali kakva udobnost i kakvo blago za nas, koji zapravo, uza sve napore, tri dana i tri noći uopće nismo spavali. Samo, nažalost, naš je odmor kratko trajao. Ponovno je, prije zore, nastala zaglušna kuknjava djece i žena, jer da - evo - dolaze "Nemci". Mi smo se opet, po naredbi, brzo spremili i gotovo trčeći pojurili prema već spomenutoj kruševačkoj vojnoj bolnici. Opet se jasno čula tutnjava njemačkih tenkova. Opet ponovno moja želja da ih pričekam, ali kako? Ipak, ravnodušno sam požurio sa svojim. Dva-tri puta su nas nadlijetala dva manja zrakoplova. Ja se na to uopće nisam obazirao, ali naš jadni komandant! Svaki je put pao u jarak pokraj ceste. Tako je učinio barem dvadeset puta od Niša do Kruševca. Padao je tako čak i na malo jači zvuk telefonskih žica. Sav se u blato uvaljao. Istina, takvome vladanju bili smo

nekad svi poučavani, ali čovjek brzo postane ravnodušan. A našem se potpukovniku valjda još rado živjelo.

Ušli smo pravo u grad. U njemu je bio opći metež i panika. Mnoge su prodavaonice bile zapaljene. Izlozi porazbijani. Sve to, "da ne bi neprijatelju palo u ruke". Samo za Cigane, kojih ima podosta u svakome srpskome gradu, bio je to neponovljiv dan, jer su slobodno mogli upadati u te razbijene dućane i nositi što su stizali. Tako sam vidio dvojicu-trojicu koji nose po punu vrećetinu cipela. Provlačeći se, gotovo očajni, kroz tu viku i metež, ipak smo stigli do naše odredišne bolnice. Svi smo još zajedno, a i blagajna je netaknuta još na štapu među nama. Kao osuđenici ulazimo u bolničko dvorište. Tražimo upravu i upravitelja bolnice. Bolnica je potpuno opustjela. Pronađosmo samo u njezinim uredima njezina dotadašnjeg upravitelja, nekoga pukovnika. Izgledao je posve, posve izgubljen. Pobjegli su i svi bolesnici i sve radno osoblje. Ostalo je samo četiri-pet nepokretnih bolesnika. Sve je pobjeglo, jer je propaganda širila glasine da će ih Nijemci, pri dolasku, sve poubijati. A stvarno, barem toga časa, oni su se savršeno držali ondašnjeg međunarodnog prava da bolesnici i bolničari svih rangova uopće ne spadaju u zarobljenike. Tako su, došavši u nišku bolnicu, to znam točno, svakoga oficira i službenika pitali želi li ostati s dobrom plaćom na svome radnom mjestu ili želi u civilstvo, pa kući. Zato mi, po tome istome pravu, nismo uopće nikada nosili ni noževa ni pušaka. Ja ni do danas nisam nikada iz puške opalio.

Naš novi komandant nije znao što bi s nama. Nije nam ništa naređivao. Pitao nas je jednoga po jednoga što bi tko želio. Najprije se obratio meni, valjda ugledavši na meni đачke i bolničarske značke. Pitao me je: "-ak, da li vi želite ići (kud god hoću!) ili želite ostati?" Malo sam se zamislio. Bojao sam se,

PUT U NEIZVJESNOST

Bez obzira koliko to mi dogledavamo, život, pa i mi u njemu, nikada ne stoji na mjestu. On nepovratno i nezaustavljivo teče poput Dizdarove tamno *Modre rijeke*. A u ono doba je to osobito bilo naglašeno. Tako je život ponio i mene, a da mi nije dopustio ni da se prašina pravo slegne na mojoj obući, a kamoli da se malo bolje saberem i pregledam sve ogrebotine kako bih se malo bolje pripremio za novo ratište.

Bilo mi je jasno: nije trebalo gledati u zvijezde i odgonetavati svoje zaduženje. Trebalo je gledati preda se, u zemlju, koju je već bila zahvatila oluja, što je, iz dana u dan, bivala sve luđa i nepredvidivija. Tako da su i ptice nastojale otići da ne vide pometnje, dok su ljudi vješali mudrace, te se gotovo nitko nije mogao svojom mudrošću posebno zanositi. Sve to manje je bilo i svetih i mudrih! Njih je sve to više nestajalo po njivama i ratnim rovovima, dok su se oni jači sklanjali u svoja osvijetljena skloništa i odatle dirigirali Plesom Smrti, koji je svakodnevno sve to ludim bivao.

Znam: nešto sam o tome već govorio osvrnuvši se na svoje vojničovanje od polovice travnja do sredine lipnja 1941. godine. Bili su to zaista "dani pometnje", ali poslije njih došli su još nezgodniji i neizvjesniji, koji su se nizali od moga dolaska na teren, među ljude, 3. srpnja 1941. do moga "upada" među partizane 30. studenoga 1944. i do moga zatvora u jezivoj noći od šestog na sedmi veljače četrdeset i pete, kad su počeli upravo apokaliptični dani i moga i života svih oko mene. Pa, ovdje još nešto o skoku u nepoznato, kako sam se toga prisjetio poslije više od trideset godina, kad su se

mnogi moji suputnici već smirili u Očevoj Zemlji "bez bura i oblaka".

A mogao bih početi ovako. Osvanuo je, iako pretopao, krasan sunčani četvrtak trećega srpnja 1941. Toga jutra otpočelo je posve novo razdoblje moga života. Razdoblje određeno i osmišljeno mojim poslanjem, a s druge strane s toliko neizvjesnosti i s toliko neiskustva u kakvo dotada nisam ulazio. Naime, moje starješinstvo me je, nakon kratkoga odmora, dosta lako nagovorilo da pođem u širokobriješko Rasno, u kojem sam samo jednom časovito bio, kao privremena ispomoć već poostarjelom i oboljelom župniku fra Tadiji Beljanu. Kako sam i ja tada bio i odviše slab (težio sam sa svom svojom opremom 64 kg!), uvjeravali su me da je tamo čist zrak, da je fratar dobar i ljubezan, pa da će i meni dobro doći malo se oporaviti, a i starcu pomoći. U ovo prvo nisu me mogli baš tako lako uvjeriti, ali pošao sam bez prigovora, jer tako je to od mene moja usmjerenost pa i moja savjest tražila.

I, tako toga, već spomenutoga četvrtka, podoh... Već izjutra nekako stigoh na Široki Brijeg. Popodne sam malo trknuo u svoje rodne Turčinoviće da, nakon dugo vremena, vidim svoje stare roditelje. A u subotu ujutro počele su nam osmodnevne duhovne vježbe na kojima je bio i moj budući supatnik fra Tadija. Lijep i ljudski dojam ostavio je na mene. A ti dani duhovne sabranosti dobro su mi došli da se saberem i malo očistim od svega jada i bijede u kojima sam, katkada i nevješto, plivao kroz sedam mjeseci svoga vojnikanja. U slijedeću subotu, 12. srpnja, u 12 sati, s "Tebe Boga hvalimo", završili smo duhovne vježbe. I poslije zajedničkoga ručka u dva popodne fra Tadija i ja zaputili smo se u Rasno. Bilo je vrlo sunčano i sparno. A kako je on bio stvarno slabunjav, djelomično je jahao na nekom seoskom konjiću koji mu je bio za to doveden. No uza sve to trebali smo gotovo tri "debela" sata do našega, sada zajedničkoga, doma u Rasnu.

Jest, prošlo je otada punih 38 godina, ali nikada ne mogu zaboraviti dojma koji je na mene ostavio susret s tom kućom i svime što ju je okruživalo. Jedino što me je donekle utopljavalo bila je, u dnu mene, složena slika mnogo, mnogo skromnije kuće u kojoj sam se rodio i svoju mladost proživio. A posebno me je opet obradovao susret s mojim novim pomoćnikom - kuharom, zapravo domaćinom, plemenitim čovjekom, četrdesetih godina, Mirkom Skokom, zvanim Krnjić. Otvoren čovjek. Plemenit i lijep i dušom i tijelom! Iako se nikada dotada nismo vidjeli, a onda to nije bio ni običaj, instiktivno i toplo smo se poljubili. Tako je počeo naš, onda gotovo za svakoga od nas, mukotrpni život. Čovjek ga je nosio i podnosio iz jednostavna razloga što ga se nije ni moglo birati. A neku zanimljivost davala mu je i njegova neizvjesnost. Jer ona, koliko god je mučna i dosadna, toliko je, sa svojim svagdanjim promjenama, i zanimljiva, da teret života olakšava. Nekada čak ne dopušta ni da se misli na njega!

Moju prtljagu, uglavnom knjige, donijela su s Brijega dva mršava konjića Ivana Skoke - Krnjića. Već spomenuti i već odavno pokojni Mirko i ja unijeli smo to u jednu sobetinu, koja je zjapila kao opustošena poljana, pet i pol metara duga a četiri i pol široka s jednim malim prozorčićem na sredini. U njoj se nalazio samo jedan takozvani vojnički krevet, na čijim je daskama ležala "slamnjača" i istim napunjeni jastuk, sašiven od neke vreće. U jednom kutu stajao je tronožni drveni stolčić kao umivaonik s jednim starim, već dobro oglodanim laborom. Stola i stolice tada još nije bilo. Mirko je otišao pripremati nešto za večeru, a ja sam se, stvarno umoran, da ne kažem slomljen jezivošću dojma i snatrenja, spustio u krevet. Ne znam što sam i da li sam išta tada mislio, ali još i sada znam da je dojam bio i ostao i tjeskoban i neponovljiv. Istina je da sam ja i prije i poslije toga imao i grubljih i prljavijih boravišta, pa donekle me je smirivalo iskustvo, prožeto pojmom franjevačkog siromaštva

o kojemu sam već toliko i čitao i slušao. Tako se ništa osobito u meni nije ni lomilo ni slomilo!

Sat-dva potom dobio sam dvije, malo pokrpane, plahte, sličnu tome navlaku na jastuk i jednu deku, za svaki slučaj. Prekrio sam i uredio svoje počivalište i sišao u kuhinju, koja se nalazila u jednoj maloj izbici, potpuno izvan takozvane župne kuće. Sve je zaudaralo jadom i memlom osim čovjeka koji je radostan pripremao večeru. Bio je to veoma čist čovjek i odlično je kuhao naša uobičajena jela. Večerali smo sva trojica zajedno na hodniku takozvanog kata moje buduće kuće. Bila je to kuća koju je trebalo doživjeti. Jer, riječi su nemoćne! Njezino prizemlje, s nekim kiklopskim kamenim voltama, služilo je dijelom kao bogomolja - crkva, a manjim dijelom kao kućno spremište svega i svačega: vina, krumpira, luka, duhana i... Možda čak i zmija! Tko bi pobrojio sve što se tu nalazilo unošenjem i taloženjem kroz kojih sedamdesetak dotadašnjih godina! Na takozvanom katu bile su četiri prostorije. Nazivalo ih se sobama. Najprostranija među njima bila je moja! Valjda zato da mi se iskaže posebna počast! Njezin neravni pod bio je od ručno otesanih dasaka. Tako slabo sastavljenih da se uvijek, posebno kod presvlačenja, moralo biti na oprezu da slučajno nema netko dolje da možda ne pogleda kroz daske, pa... A kad bi se prigodno u njoj sabralo više svijeta za zimskih i kišnih dana (Misa se inače držala uvijek na susjednom, groblju!) digla bi se tolika vlaga i zadah od ljudskoga isparavanja kroz podove u naše sobe da se po dva-tri sata poslije toga u njima uopće nije moglo boraviti. Izuzetak je činila fra Tadijina soba, koja se zimi grijala, a tada je služila i za njegovu sobu i kao župni ured i naša blagovaonica.

Tako! A ipak se živjelo gospodski (!) u odnosu na život i "ujačke" dane naših prethodnika. Možda bi sad ovdje netko mogao nadodati da mi nismo ni znali za drugo pa nismo ni mogli željeti nešto drugo. A bila bi to nerazumna i jadna misao! Jer, ne

zaboravimo: čovjek se lako zaželi nečega što je i više od udobnosti, a ovdje nije bilo mnogo toga, čak ni najneophodnijega. Ali srećom uz ovo stoji i onaj poklon "desursum", ili neka to netko nazove drukčije, koji nagrađuje i smiruje, pa smo pod njegovom sjenom bili u tome smislu zaista mirni. Neka mi se oprost i ova mala digresija, a spomenuh je samo zato jer sam je "uživo" proživio više puta, pa neka bude neko slabašno osvjetljenje svih, kojih neće nedostajati, i današnjih i budućih doživljaja.

Nego, da nastavim! Došla je i prošla moja prva rašanjaska noć. Jedna od najčudnovatijih u mome životu! Dugo sam se prevrtao na pretvrđim daskama, uz obilje buha i komaraca. A onda sam, preumoran, ipak zaspao. Digao sam se nekako oko sedam sati jer sam legao poslije ponoći, malo se oprao, malo se pribrao i odslužio Misu. Ministrant mi je bio novi kuhar Mirko, jer onda se po slovu zakona, a savjest ga se čvrsto držala, nije smjelo misiti bez - i to muškoga! - ministranta, poslužnika. Nije bilo važno što on ne razumije ništa ni od onoga što čuje ni što sam govori.

Kod svečanoga prvoga doručka na novoj postaji popio sam samo šalicu mlijeka da se odužim dobrim željama svojih supatnika. Oni mi potom, malo bojažljivo, rekoše, da bi trebalo otići jednome bolesniku u Buhovo. Gotovo da sam jedva dočekao da nekud pođem - da nešto otpočnem. Obuo sam opanke koji su me, lijepo ispleteni, već čekali. Svečano sam se opremio krasnom stolom i "portatilom" za Presveto. Moj pratilac, kao što se obično radilo, uzeo je torbak s priborom i zvonce pa bez riječi pošao preda mnom. Ja sam se prekrizio i otpočela je molitva. Molili smo koji kilometar i pol, a onda smo nastavili u potpunoj tišini. Svećenik po običaju ili nekom zakonu nije slučajnim prolaznicima ni "hvaljen Isus" nazivao, a predvodnik je zvoncem pažljivo upozoravao sve koje je vidio na prolazak svećenika s Presvetim. Naravno, svi koji su to čuli, padali su na koljena i radosno su se klanjali Onome

NA VALU NEIZVJESNOSTI

Dobro se sjećam toga, već spomenutog, 14. srpnja, kad smo moj pratilac Mirko i ja stigli u župnu kuću u Vitinu. Bilo je to baš nekako u podne, u vrijeme kad su se stolovi pripremali za ručak. Sve se nekako svečano doimalo. A bilo je tome više razloga: bio je to dan velikog (a valjda i najvećeg) franjevačkog, a i općecrkvenog mistika Svetoga Bonaventure, uz to se slavio imendan moga budućeg supatnika fra Bone, a zgodno se uklopio i "svečani" doček novoga vitinskoga poslenika, fra Bonina pomoćnika. Na okupu je petnaestak fratar, fra Boninih prijatelja i štovatelja.

I, počeo je ručak. Na svježem dvorišnom travnjaku, okruženom pažljivo odnjegovanim cvijećem, u dobroj sjeni stoljetnih čempresa. Ugodaj je bio ne samo lijep nego upravo poetičan!

Uz ručak su podignute čaše za fra Bonin imendan, a onda i meni za dobrodošlicu. Zgodno je to ispalo, da se nisam morao stidjeti, a ni posebno zahvaljivati. I ručak je prošao. Fratri su se, uglavnom, brzo razišli, jer su gotovo svi došli pješice, a trebalo se "u bazu" na vrijeme vratiti. I mome pratiocu Mirku se već žurilo. Malo smo se nasamo porazgovarali i konačno se, uz njegove suze i moju tugu, poljubili i oprostili.

Toga časa ostadoh potpuno sam. Naravno, bez riječi, ali i bez misli, jer ih se toliko u glavi rojilo da ih nisam mogao ni vagati ni nadzirati. Raspoloženje je bilo onakvo kakvo nam takvi časovi mogu darovati. No, kako život nikada ne stoji na istome, morao sam se i ja s njime micati. Uveli su me u jednu sobicu u koju su već bile unesene moje stvari. Pogledao sam malo oko sebe: dojam je bio dosta

ugodan. Kad sam se malo pribrao, počeo sam tražiti najnužnije stvari. Kako ih nije bilo mnogo, dosta brzo pronašao sam ono najnužnije, te privremeno postavio na stol i jednu malu drvenu poličicu. Krevet je ovaj put bio pripremljen za svoga novoga gosta, pa sam ubrzo mogao izići ili u malo kućno ili u veće crkveno dvorište. Oba su imala u svojoj čistoći i jednostavnosti izgled kućnih parkova. A to me je, na prvi pogled, više od svega oduševljavalo. Za mene su govorili da "obožavam" cvijeće. Iako to nije bilo baš tako, istina je da sam ga zaista iskreno volio. Tu se u jednome zakutku uz dvorište, s južne strane, nalazio jedan gustiš raznih biljaka i trava, u kojemu se uvijek mogla naći pokoja ptičica kako ili pjeva ili prebire lišće tražeći si štogod za okrepu. A ptice su uvijek (pa i danas) posebno one sitne, bile neko moje opsjednuće, koje me je (ovako teških nogu) podsjećalo na letenje...

Tako je, uz razgovor, došlo vrijeme večere, povećerja i spavanja. I, život je, onaj obični, otpočeo. Ujutro je osvanuo dan, petnaesti srpanjski. Sparan i topao kakvi dani obično tada bivaju. Fra Bono i ja smo, kako smo se dogovorili, odslužili Misu. On je imao Misu u šest sati, a ja, svoju pjevanu, u šest i pol. On me je svojim otpjevima pratio uz harmonij. Na Misi je bilo znatno više svijeta nego obično. Došli su, posebno iz susjedstva, vidjeti, a i čuti, "novoga" fratra.

Poslije doručka oko devet sati fra Bono me je, oslanjajući se na svoj štap, odveo na mjesnu poštu, koja se nalazila u kući dobrog čovjeka, fratarskoga brata Nikole Zupca. Odmah sam u njemu prepoznao čovjeka i svoga dobrog prijatelja. Tako je to ostalo i sve to jačim bivalo sve do moga odlaska iz Vitine, 16. lipnja 1950. Ili još točnije: do njegove smrti u veljači 1954. godine. Uz ovu smrt nameće mi se, u svoj svojoj ružnoći, slika jedne ljudske ironije. Naime:

kad sam slagao ove zabilješke, nisam se mogao točno prisjetiti (a želio sam to!) dana Nikoline smrti. I učinilo mi se najjednostavnije "hodočastiti" na njegov grob u vitinskom groblju pa, "razgovarajući" s njime o prošlim vremenima, zabilježiti dan njegova odlaska u predjele gdje više nema ovakvih nemira...

Bilo mi je jasno (groblje sam i odviše dobro poznao!) gdje bih njegov grob i njegovu barem spomen-ploču mogao naći. No nakon dugoga i pažljivog traganja po čitavom groblju ne nadoh nigdje nikakva znaka koji bi me podsjetio na toga ljudskog gorostasa, koji se toliko brinuo za sve koji su ga trebali i molili. Pokojnik nije imao svoje vlastite djece pa je (za svoju) uzeo jednu sirotu djevojčicu svoje sestre. Čuvajući je odgojio ju je do gotovo prezrele djevojke, a pred smrt joj je punovažnom oporukom ostavio sve svoje: onda najljepšu kuću na najljepšem mjestu u pitomoj Vitini s uređenom kavanom i gotovo luksuznim stanom. Nova vlasnica je onda tim "mirazom" privukla životnog partnera s kojim je izrodila djecu, a da ni jednome od njih nikada nije palo na pamet da Nikolin (zapravo nepoznati!) grob obilježe barem nekom pločicom s njegovim imenom. Kakve li zahvalnosti i kakve ironije?! No, zasada toliko o tome.

Međutim, život se dosta bezglavo i neumitno nastavljao. Za mene je s jedne strane ipak bio nešto zgodniji nego onaj u Rasnu. U kući smo imali radio, a dosta redovito smo primali i svagdanju poštu. Tu je u mjestu bilo i zapovjedništvo Šestog gorskoga zdruga s telegrafskom postajom, pa se moglo nekako lakše pratiti kretanje rata i jada koji ga je pratio, iako se malo što radosno čulo i događalo.

Čas po čas, brzo je došla i nedjelja. Dan, za mene, uvijek mučan i prenaporan. Jer, iako u ono doba i odviše mršav, strašno sam se znojio. A to je onda gotovo neugasivu žed u meni izazivalo, dok, kako sam negdje već rekao, euharistijski post ni u kom slučaju nije dopuštao ma niti jednu kapljicu vode

“od ponoći do onoga časa dok se pričestiš”. Uza sve to valjalo je prije Mise vjernike ispovijedati, uredovati u uredu, nekada bolesnika “opremiti” i obavljati slične poslove.

Ali te nedjelje fra Bono je uzeo pučku (kasnu) Misu: valjda da mene nekako predstavi i da puk, po običaju, o koječemu obavijesti. Ja sam, naravno, otpjevao Poslanicu, pretpjevao Zdravo tijelo i dvije-tri pučke pjesme. U Vitini je puk dobro pjevao fra Boninom brigom, a još više marom njegova vrijednoga prethodnika. Malo sam se stidio, a i plašio načina na koji me je fra Bono predstavio, bojeći se da će se vjernici, prije ili poslije, u meni razočarati, jer im možda neću moći dati ono što od mene, siromaha, budu očekivali. A fra Bono me je odmah od sutra nečim, za mene neugodnim, i zadužio. Trebalo je, naime, već ujutro s jednim čovjekom iz susjedstva, po već oglašenu rasporedu, poći po selima ne bi li se prikupilo nešto žita za naše kućne potrebe, a i za samostansku zajednicu na Humcu, gdje je bio jedan odjel naše bogoslovije i gdje su zbog mnoštva ljudi stvarno bili željni običnoga kruha. Gorak je to, za mene, kruh bio! Trebalo je, naime, nakon svega, postati pravim prosjakom. Znam da bi se to trebalo shvaćati franjevačkom karizmom. No, čini se, sve se karizme moraju nekako otkupiti, pa...

Tako je to počelo, a nastavilo se poslije još dosadnijim kupljenjem kukuruza, kojega u vitinskom kraju ima nešto obilnije, pa je i to bio glavni (dobrovoljni!) prilog što su ga vjernici, koji su htjeli, davali za uzdržavanje župničke službe. U međuvremenu je počela i škola, a s time i moj vjeroučiteljski posao. Posao se, iz dana u dan, sve više zgušnjavao, a fra Bono je sve više slabio s kamencima u bubrežima. Ne mogavši više izdržavati bolove, početkom četrdeset i četvrte prebacili smo ga vojničkim autom (a da čijim bi!) u mostarsku bolnicu. Operacija je odmah izvršena, ali fra Bono se više nikada ni svoje nove slabosti nije oslobodio.

ZLOSLUTNI DANI

Te večeri, koja se samo jednom u mom životu mogla dogoditi, otišao sam u svoju sobicu. I razmišljao sam: što raditi?! Da se prekrižim pa mirno legnem ili da bdijem i pratim ono što se imalo događati? Opet sam razmišljao... I, stojeći tako naslonjen na prozor, opazio sam bljesak dvije-tri raketice upravljene iz Veljaka prema Vitini. To je bio znak partizanskoga pokreta...

Ali, ja sam se ipak mirno spustio na krevet. I, istrzan napetošću cijeloga dana, mirno sam zaspao. Međutim, oko ponoći je nastala tolika galama po kući i oko kuće da bih se morao probuditi da sam i na onaj svijet bio otišao. Plakale su i cičale žene iz susjedstva, kao i one koje su već bile u kući. A sve skupa su me molile i zaklinjale neka napustim kuću i da se negdje sklonim, jer da partizani već prelaze most na Mladima i da se približavaju. A partizani ko partizani! Njihovo je glavno oružje uvijek bila dreka, vika i pometnja što su je time stvarali u sredini u koju su ulazili.

Ja sam - nije bilo vremena za razmišljanje - ipak morao popustiti i poći sa svojom pratnjom (naravno, bez ikakvih svjetala) u gustu mrklju listopadsku noć. A kud sam mogao nego u svoga (i općefratarskog) prijatelja, sada već pokojnoga, Ivana Majića - Drinića. Njegova je kućica bila i blizu i visoko pod liticama vitinske Zelengore. Još dok sam se penjao gore, sve to bliže je bila vika i pucnjava junačkih partizana. Iako su znali da im nitko ne stoji na putu, oni su (kako su već navikli) glasno komandirali raznim vodovima i četama, uz stalnu pucnjavu i viku: "Ustaše, predajte se!" A bilo ih je svega četrdesetak.

Ja sam (naravno: u svojoj odori!) dolaskom u Drinića kuću, doživio jednu neugodnost, ali ona je bila lako shvatljiva. Naime: kada sam ušao i pozdravio prisutne, neke žene su glasno zavikale: "Zaboga, kud će fratar ovamo! Kad dođu partizani, sve će nas pobiti!" Ali, ja sam se odmah povukao iz kuće i s njezinim domaćinom otišao u jednu pećinu osamdesetak metara iznad njegove kuće. Tu sam i osvanuo. A bilo mi je zgodno pratiti to junačko partizansko zauzimanje (a oni kažu oslobođenje) Vitine.

Baš lijepo sam vidio kad su te junačine došle do škole u kojoj nikoga nije bilo i koja je bila točno na uglu odakle se kretalo župnoj kući s glavne ulice, bacili su jednu raketu prema crkvi i desetak ih je pošlo prema crkvi (vidjeli su se, jer je baš bila mjesečina). U crkvi se vidjelo neko slabašno svjetlo. Kako fra Vice nije htio (a nije ni mogao) poći s nama, on je ušao u crkvu, upalio neku svijeću i čekao svoju sudbinu. Partizani su još izdaljega stalno puškarali i ponovno urlali: "Ustaše, predajte se!" Kad su se ipak uvjerili da tu nikoga nema (jer drukčije bi oni osjetili ustaše), počeli su tući na crkvena vrata uz povike: "Otvori, pucat ću!" Fra Vice je onda, obučen u roketu sa štolom i svijećom u ruci, pošao i otvorio crkvena vrata. Partizani su ga onda, ne znajući sami što bi s njime, povelili u kuću pitajući ga za mene i tko ima u kući. Detaljno su pregledali cijelu kuću, njega posebno, pa otišli "jurišati" na samu čaršiju. I tu su postupali uz viku i s pucnjavom na već opisani način.

Usto je došlo i svanuće. I sad je, zapravo, počinjala prava muka i neizvjesnost. Trebalo se ohrabriti i povezati s onima koji su me, po dužnosti, trebali. Ali, ne! Nisam ih se nimalo bojao! Jedan posve drugi osjećaj obuzimao je moju dušu. A njega sam morao prigušivati! I to iz više razloga. Trebalo je sačuvati svoje dostojanstvo, da me ti ljudi ne zavole, a trebalo je također među njima živjeti zbog naroda, jer me je

taj narod, mogao bih reći, volio, ali kažem samo: trebao. Trebalo je podržavati vjeru u njima, ali i u Boga i u sebe same.

Tada se to nije moglo dijeliti jedno od drugoga! Ali, kako vrijeme nikada ne stoji, nije ni tada stajalo. Bilo je već devet izjutra. Donijeli su mi u spilju šalicu toploga mlijeka, koje mi je stvarno, uz cjelonoćno pušenje malo i grlo i mozak opralo. Nudili su me i purom i pršutom, ali nisam se ni kušao siliti da uzmem nešto od toga.

Naša kuća, dio sela i veći dio vitinske čaršije bili su kao na dlanu. Nigdje žive duše! Oko devet i pol ja i moji "sustanari" iz pećine vidimo pet - šest muškaraca na izlazu iz čaršije. Očito je da idu prema crkvi. Već prepoznamo Nikolu Zupca, Mustafu Mujkića i.... Sve su to bliže. Na zaokretu prema crkvi stadoše s jednom djevojčicom. I, vidim: ta djevojčica žurno ide prema mojoj novoj nastambi. Jasno mi je: traže me! A što mogu?! Već sam se smirio i pomirio s time da se moram s njima susresti. Odgađanja više nema!

I čim je poslana djevojčica bila nadomak moje nastambe, čujem da me zove, da izidem i sidem k onima što me čekaju na cesti. Tu sam se oprostio s nevjestom i njezinom kćerkom Šimom. Uputio sam ih kući, uz (možda posljednji!) pozdrav svome bratu i našim roditeljima. A ja sam se sa svojim domaćinom Drinićem, zaista uzbuđen, polako spuštao niz brijeg ususret skupini koja me je tražila. Sreli smo se i pozdravili kao stari poznanici. Pa, i bili su svi (osim jednoga) barem poznanici: Nikola Zubac, Mustafa Mujkić, Nikola Tica, Marko Šunjić (iz Bijelog Polja ili Mostara) i (nepoznati) Franjo Budimir iz kraja negdje oko Imotskoga. Ja, odmah izdaljega, nazovem "hvaljen Isus" i uslijedilo je rukovanje. Rekao bih: toplo i prijateljski, a svatko je mislio svoje... Uz malo objašnjenje zašto me, kako su očekivali, na svome dolasku nisu našli u kući, sve je nekako prirodno izgledalo. Ja sam, naravno,

bio u habitu. Oni su me pozvali i tako smo, šetnjom, ušli u čaršiju. Na njezinu ulazu sa zapadne strane, one odakle smo mi dolazili, stajao je stol, na stolu mitraljez, a uza nj vojnici koji me je službeno, kao časnika, pozdravio. Bio je to Franjo Gadže iz vitinskoga Grabovnika.

Razgovor se razvio i sve obilatije tekao. Kako je vrijeme prolazilo, društvance se sve više osipalo. Tako da smo doskora ostali sami Budimir, Šunjić i ja. Mi smo onda kao trojka, gotovo cijeli dan, vrteći se oko sebe, šetuckali po čaršijici, a da nije nitko ni o jelu ni o pilu govorio. Njima je bilo glavno da me narod vidi s njima, da bi oni time uvjerali i mene i narod da oni nisu ono što se o njima pisalo i govorilo. A i narod i ja znali smo, da su to baš oni pravi svetopisamski "vuci u ovčjim kožama", što se uskoro i djelotvorno pokazalo. Mene su slučajni prolaznici sažalno promatrali kao zarobljenika, što sam stvarno i bio!

Bila su to dva komunistička "intelektualca" koji su, smišljeno, pokušavali i mene samoga intelektualno "razoružati". Oni su se za to bili posebno opremili. Vojnike su već prije pripremili da me pozdravljaju sa "hvaljen Isus". I dogodilo se da su me dva puta tako (a glasno!) pozdravila dva njihova vojnika, za koje su mi odmah moji sugovornici "dosjetljivo" rekli: "Eto, vidite kako vas vojnici poštuju a obojica su muslimani." Ali ja sam odmah jasno prozreo njihove misli, sagledavajući sve to jasnije bijedu njihove propagande. Pa sam i iz toga jasno zaključivao da su oni sinovi "Oca Laži", kako se o njima, prema proroku Jeremiji, među nama već govorilo.

I, u tome pažljivom nadmudrivanju dan je gotovo neopazice prošao. Već se i sumrak spuštao. Ja sam onda, jer drukčije nisam ni mogao, napomenuo da ja moram svojoj kući, jer da će se moji i odviše zabrinuti za mene. Pozdravili smo se i rastali. Kod

kuće su me već zabrinuto čekali fra Vice i djevojčica Jagoda koja se, sa svojom mladom sestrom, otada brinula i za naše kućanstvo i za nas.

Naravno da sam im onda (makar i ispod glasa) pričao što se sve toga dana sa mnom odigravalo. Bilo je to, uglavnom, uz večeru s kojom smo malo uranili, jer ja već 24 sata nisam ništa jeo. Poslije smo se zajednički pomolili i pošli spavati.

Bila je to čudna, neponovljiva noć! Bez osobita straha, ali nabijena nekom jezivom neizvjesnošću, kakvu do tada nisam poznao. Sve je postalo drukčije! Pa i zrak koji smo otada udisali. To su ozračja koja se ne daju opisati, ali se doživljavaju bez zaborava... No, ujutro je trebalo otpočet, odnosno nastaviti, život kao da se ništa osobito nije dogodilo niti se događa!

Ja sam, poslije obavljenih poslova u crkvi i oko kuće, otišao u sjedište nove uprave. Da vide da sam tu i da zatražim službenu, pisanu "dozvolu" za slobodno krstarenje po terenu vitinske župe. Sjedište uprave bilo je u zgradi takozvane Vodene sekcije koja je (još za vrijeme austrijske uprave) bila dosta lijepo građena i opkoljena dosta visokom dvorišnom ogradom. Na ulazu u dvorište stajao je vojnik s puškom u ruci. Pozdravio sam ga s "hvaljen Isus", jer sam ga prepoznao. Bio je to Ivan Granić iz Šipovače u plavoj odori hrvatskoga zrakoplovskega vojnika u kojoj je nekoliko dana prije pobjegao s Bišća iz svoje jedinice i, eto, junački se pridružio partizanima. Samo umjesto hrvatske "kokarde" na kapi je imao nevješto izrezanu petokraku od nečijega staroga "fesa". Bilo ga je stid od mene (bio je i dak širokobriješke gimnazije četiri godine, a prekinuo je zbog slabog učenja).

Rekoh ovo da naglasim kako je gotovo nevjerojatno da se od jednoga takvoga seoskoga mladića, odgoji i razvije onakav rasni zločinac u kakvoga se on razvio. No, o njemu i o tome nešto poslije.

APOKALIPTIČNI DANI

Oko osam sati te večeri (6. veljače 1945.) opazili smo da se oko naše župne kuće raspoređuje neka vojna jedinica. Slutnje su bile jezive, ali ipak nismo očekivali baš ono što je doskora došlo.

Da. Domalo je netko počeo divljački lupati na vrata. Stanko Vasilj i ja sjedili smo s kućnom pomoćnicom, tada djevojčicom, Jagodom Majić u kuhinji, jer je bila zima, a tu se jedino ložilo. A onda i zato da bi nju što manje u te jezive dane strah bilo. Naš supatnik, stari fra Vice Skoko već je bio u svom krevetu. No nije bilo vremena ni za kakvo razmišljanje, jer je lupanje na vratima postajalo sve jače i bučnije. Časovito smo se zamišljeno pogledali, a ja sam već pošao za vrata i pitao (iako mi je bilo jasno) tko lupa. Odgovor je bio srdit, ali jasan: "Vojska! Otvaraj!" Opet se nije imalo što ni razmišljati ni dogovarati. Povukao sam nutarnju polugu i vrata su se širom otvorila. Istoga časa su u moja prsa bila uperena dva automata (parabele) i vučje naredenje: "Ruke gore!" Moje ruke su odmah (ta, nije to bilo prvi put!) skočile gore iznad glave, a morale su biti širom otvorene. Sve se to odigravalo a da nismo pravo ni mislili na to. I, tako podignutih ruku, morao sam - tu na istom mjestu - odgovarati na pitanje tko ima u kući izgovarajući jasno imena nas prisutnih. Automati su stalno uprti u moja prsa. A, začudo, nisam se ničega bojao. Ni toga što se događalo, ni onoga što je nakon toga imalo doći. Kad su još jednom ispitali naše "brojno stanje", stalno pred automatima, uveli su me u kuhinju k mojim supatnicima. Nato su mene uzeli da pođem s njima dignuti fra Vicu iz

kreveta. Uglavnom: bosa! Sreća da je, iako raspasan, bio u nekom starom habitu. Onda su nas sve četvero strpali u kut kuhinje, s napomenom da ne smijemo ništa govoriti, a na kuhinjska vrata stavili su dva vojnika s manjim mitraljezom. Nakon toga su se oni, ne rekavši nama niti riječi o svome zadatku, razišli po kući.

Prebitali su i prevrtali sve, skupljajući na jedno mjesto sve što su željeli ponijeti. Bila je to, uglavnom, naša odjeća i obuća - i čista i prljava. Posebna draž su im bile rukavice, satovi, naliv-pera i slično. Tako je to teklo oko tri sata. Kroz to vrijeme su samo dva puta mene, s uperenim automatima, izveli iz kuhinje na hodnik ispitujući me prvi put za kućni (i crkveni, naravno) novac, a drugi put za moj foto-aparatić, koji mi je već prije - u ime naroda - prisvojio njihov Franjo Gadže iz Grabovnika.

Ja sam novac već prije "planski" spakirao djelomično u župnom uredu, a djelomično u stolu u svojoj sobici. To je bilo predviđeno za njih u ovakvu slučaj, a glavnina je (ukoliko je što bilo) bila u selu u sigurnim rukama.

Nisu mi vjerovali da nemam više novca, pa su ga kušali izvući psovkama i lakšim udarcima pištoljem po glavi, ali ja sam jogunasto ostao uza svoje tumačenje, otkrivši im kao tajnu novac u uredu i u svojoj sobici. I glede foto-aparata jedva sam ih uvjerio u stvarno stanje.

Kad se ta gamad nahodala od podruma do potkrovlja, nas su četvero - opet u pratnji mitraljeza - preveli u blagovaonicu, a oni su onda detaljno prebitali kuhinju. U blagovaonicu su donijeli sve naše pasice, onako razvezane, vukli su ih po sobi nogama. Uto je glavni koordinator cijele operacije, monstruozi narednik OZNE, neki krupni Nevesinjac tridesetih godina, odjeven u pravo brdansko nevesinjsko odijelo sa simbolično-četničkim šarenim čarapama, uzeo jedan dobar pasić i svezao fra

Stanka, ruku visoko na leđima. Isto je učinio i sa starim fra Vicom. Sa mnom to nije učinio. Čekajući tako u dubokoj šutnji, ja sam (kao nadahnut i bez ikakva straha) stupio pred fra Vicu i fra Stanka. Rekao sam im glasno da se saberu, pa da ću im dati odrješenje. Onda sam svakome napose, izgovarajući razgovjetno - riječ po riječ, dao odrješenje na latinskom. Zatim sam zamolio fra Stanka da on to isto nada mnom učini. Začudo, od prisutnih vojnika nije nitko reagirao, iako ništa drugo nismo smjeli progovoriti.

No u tom neponovljivom času, ponovno i zauvijek, otvorio mi se jaz između ljudstva i neljudstva. Nevesinjac je naime fra Vici i fra Stanku tako visoko i čvrsto vezao ruke na leđima da im se upadno krv slijevala u lice. Kad je to opazio jedan, duhom i tijelom, plemenit čovjek, otišao je "šefu ekspedicije" Danku Vrankiću. Valjda mu je opisao nemoguću situaciju, ali začas se vratio, odriješio ruke i Vici i Stanku i onda im dosta lagano (valjda po naredbi) svezao po jednu ruku (lijevu Vicinu i desnu Stankovu) zajedno. Nevesinjac je počeo nešto mrmljati, ali je brzo zašutio. Prije toga su nas osobno detaljno prebrali. Najprije smo sami morali vaditi sve iz svih džepova (pa i iz onih na rukavima habita), a onda je Nevesinjac osobno zavukao ruku u svaki džep svakoga od nas.

Naravno, sve je povađeno (i prijavio rupčići!), ali u jednom džepu moga habita ostala je jedna kruničica, koja nam je u budućoj zatvorskoj jami dobro došla. Nikada se nije hladila! Ili se molilo skupno ili napose. A zajednička glasna molitva bila je dosta nezgodna, jer se iz nijedne takozvane sobe nije smio čuti nikakav razgovor.

Konačno, oko pola jedan iza ponoći, trebalo je poći iz kuće. Nitko ne govori ni kamo ni zašto. Svaka naredba je bez tumačenja. Tiha i kratka!

Otvaraju se glavna vrata i pada zapovijed: "U kolonu!" Nas onda ubacuju među vojnike. Jednoga

po jednoga, da slučajno ne bismo jedan s drugim štogod progovorili. S nama je povedena i mala Jagoda. Na polasku je svatko od nas dobio svoj "dar" naših stvari koji je trebalo nositi. Nitko ne zna dokle... Meni su stavili dosta težak, iako ne baš tako velik, kovčeg na rame. Čim smo pošli ispred crkve, ja se glasno potužih da ne mogu nositi taj kovčeg. Oni nešto opsovaše, uzeše mi kovčeg i staviše ga fra Stanku na rame, a meni dadoše njegov. Ista žalost, samo što je Stanko jadnik bio vezan za fra Vicu jednom rukom.

Put se nastavlja šutke. Nigdje, ama baš nigdje, niti se tko vidi niti čuje. Ne čuje se nigdje ni lavež kakva psa, jer kao da i oni osjećaju jezivost časa koji prolazi.

U sebi sam mislio da ćemo negdje do prve vode, kako se već s nekima događalo, ali prodosmo tako vitinsku čaršijicu i nastavismo cestom prema Ljubuškome. Kad smo tako, jedan za drugim, bez ijedne riječi bili pri kraju Proboja, stari fra Vice je, od opće slabosti i umora, počeo teturati. A kako je bio vezan, i Stanka je počeo vući za sobom. Tu sam ja glasno reagirao da treba počinuti ili čovjeka zavaliti u kanal pa neka čeka svoj kraj. I, oni su se smeli. Onda je pala komanda: "Kolona, stoji!" Stali smo nasred ceste, već u području Radišića. Rečeno nam je da sjednemo. Na cestu, naravno. Od fra Vice su uzeli jedan veliki bokal (od 7-8 litara) pun jaja. Dali su to jednom vojniku. Jer, nije šteta što bi fra Vice pao, nego bi porazbijao i jaja. Ja sam se spustio na rub kovčega koji sam nosio. Na njegovu drugome dijelu sjedio je onaj isti plemeniti čovjek (još mu nisam znao imena) što je popustio vezove na rukama fra Vice i fra Stanka. Pušio je. A nato je mene, stvarno nečujno, zapitao da li pušim. Rekao sam: "Da." Utisnuo mi je napola popušenu cigaretu u ruke i šapnuo: "Pazi se!" Ja sam tako čvrsto držao cigaretu u ruci da je ni sam nisam vidio. Začas sam je "podojio" i onda je u ruci satro ni ne misleći da bih se mogao opeći.

TAMNOVANJE POSLIJE TAMNOVANJA

Poslije kratkoga predaha i pribiranja trebalo je ponovno svom snagom ugaziti u život. I to: mnogo i teži i čudnovatiji nego što je bio onaj od prije tri-četiri mjeseca. Svi su putovi, a i sva srca, bili okrvavljeni! Smrt je još prijetila i u svakoj kući i iza svakoga kamena. No, mi smo bili upravo neustrašivi! Išli smo i po danu i po noći kud god nas je tko zvao; gdje god nas je tko trebao. A mnogi su nas trebali. Na nas dvojicu pala je briga dviju ovećih župa, Vitine i Veljaka jer ja sam (a ovakva junačina!) bio imenovan upraviteljem obiju župa, a zbog bolesti župnika posluživali smo i Šipovaču. Tek, kad se malo bolje uoči glad, progonstva, ubojstva, zatvori i spaljena ognjišta, uz bogatstvo i pjegavog i trbušnog tifusa, može se donekle dobiti blijeda predodžba jada i bijede, koja je sa svih strana zijevala na one koje je smrt dotle bila mimoišla. Dva mjeseca - od Klobuka do Neretve - nije nigdje (ni u Vitini) bilo svećenika osim već poostarjela fra Vida Čuljka na Humcu u spaljenu i razorenu samostanu. Moralo se i sahranjivati na brzinu. Sahranjivalo se, većinom, bez svećenika, jer mi smo bili gotovo posve iznemogli krstareći (pješice, dakako!) na sve strane da bismo umirućima podijelili Poputbinu.

Uza sve to ja sam češće, vođen i siljen raznim poslovima, morao pješačiti u Ljubuški. Jednom sam - petnaestak dana poslije tamnovanja - tamo otišao s posebnom namjerom: vidjeti i nečim darovati - čovjeka u srcu! - već spomenutog Momčila Sudara, povremenog zatvorskog stražara. A nije bilo jednostavno smisliti kako ću ga susresti, a da ne izazovem neku sumnjičavost prema jadnomu

čovjeku. Pokušat ću, mislio sam, pa valjda će nekako ići. Susret bi u svakom slučaju morao biti kratak, jer bilo je to vrijeme kad je gotovo svatko svakoga sumnjičio.

Toga sam dana dosta zgodno izgledao. Čist i malo oporavljen. Vrzao sam se nekako nezainteresirano ispred ondašnje kotarske zgrade, u kojoj sam bio i zatvoren. Ubrzo je na mene naletio naš bivši ključar Branko Zurovac. Pozdravi me i odmah htjede proći, jer je bio "zločin" s nama razgovarati, ali ja sam ga ipak načas zaustavio i onako nezainteresirano ga upitao za Momčila. On mi je tiho šapnuo da je Momčilo pobjegao "negdje u šumu", i odmah se izgubio. Dakle, da je Momčilo "dezertirao". Valjda nije više mogao gledati ono zvjerstvo i divljaštvo, koje se iz dana u dan pred njim ponavljalo. Zurovac mi je pritom prijateljski napomenuo, odlazeći od mene, da se što prije odatle izgubim i da za Momčila više nikoga ništa ne pitam. Jasno mi je bilo. To mi se i samo kazivalo...

I tako sam Momčila kroz gotovo tri desetljeća u srcu nosio kao izgubljena čovjeka. Međutim, prije dvije godine (1978) rekao mi je čovjek, fratar, koji je to točno znao, da je Momčilo ipak živ, da se oženio katolkinjom i da mu je taj fratar spremao sinčića za prvu Pričest. Život je zaista čudnovato čudnovat!

Ja sam opet, petnaestak dana poslije toga neuspjela pokušaja s Momčilom, otišao u ljubušku OZNU da bih, onako simbolično, od šefa OZNE dobio "dozvolu" za slobodno kretanje po "svome" terenu. Nije mi to bilo baš tako jednostavno, jer je tada šefom bio Nedo Borozan, jedan mladi Srbin iz "crvenoga" mostarskoga Zalika. Ali kako sam tada već bio pripravan na sve, hrabro sam k njemu pristupio. Nakon kraćega predstavljanja, moram priznati da se ljubazno (ako je taj izraz to vrijeme zaslužio!) prema meni ponašao. Uvjeravao me da i bez te "dozvole" mogu slobodno po "svome" terenu

krstariti, a onda mi je ipak željenu dozvolu (i za mene i za fra Stanka) vlastoručno napisao i svojim službenim pečatom potvrdio.

Konačno sam se s njime radosnije na polasku nego na dolasku pozdravio. Nikada više tog čovjeka nisam vidio, a čuo sam (što bi za njega kao mladahnoga idealista bilo i logično) da je kasnije u svojoj varci, kao informbiroovac, izgorio...

Fra Stanko i ja smo nastavljali svoj život. Naprosto smo se naoružali svojim "oružjem" i obilazili sela i zaseoke tražeći stare i bolesne, da ih tješimo i opremamo, ako zatreba i s onu stranu Rijeke... Mnogi su smrt zvali, a nitko je se nije bojao. Ta samo ona se pričinjala pravim izbjavljenjem.

Trebalo se usto brinuti i o župnom imanju, koje (za naše prilike) nije bilo baš odviše malo. Uostalom, već je komunistička mudrost počela planirati. Trebalo je sijati i saditi, uglavnom, što i kako oni narede. Tako smo mi toga proljeća pismeno bili zaduženi za 22 (dvadeset i dvije) tisuće struka duhana. Tom planu ne samo što se nije smjelo prigovoriti nego ga se nije smjelo ni komentirati. A svima su bila puna usta parola da svatko sam mora obrađivati svoju zemlju. Ali mi praktično nismo s time imali problema. Jer, seljak je upravo genijalan kad mu "dogori do nokata"! Tako je bilo i tada. Oni iz donjega Proboja i dijela Vitine sami su se, bez nas, dogovorili da dođu i uskopaju našu zemlju. Nama su samo po jednome čovjeku povjerljivo došapnuli da će oni doći, da se mi ne iznenadimo. Inače, rekli su, da se mi ništa za njih ne trebamo brinuti.

Tako. Čim je jutro svanulo, oni su se našli na njivi. Bilo ih je više od dvadeset! Donijeli su sa sobom petnaestak kilograma kukuruznog brašna, nešto masla, kruha i suhoga mesa. Naše je bilo samo da im skuhamo njihovu puru. Uvjeravali smo ih da to nije bilo potrebno, jer da smo ih mi mogli lako i rado prehraniti, ali oni su jogunasto ostali uza svoje mišljenje i prema njemu se vladali.

BILJEŠKA O PISCU

Janko Bubalo (krsnim imenom Nikola, rođen 1913. u Turčinovićima kod Širokog Brijega), franjevac, koji je proveo cijeli svoj svećenički vijek u hercegovačkim selima, objavio je svoju prvu zbirku pjesama kao šezdesetogodišnjak, 1973. Nakon te knjige ("Koraci od jučer") slijedile su do uključivo 1979. zbirke pjesama "Na rubu ništavila", "U nedogled okrenut", "Između sna i zastava", "Raspon trenutka", "Prema sidrištu" i "Gorko drvo", te izabrane pjesme pod naslovom "Blagoslov darivanja" (Zagreb-Mostar, 1983). Svojim pjesništvom, koje je pobudilo nemaleno zanimanje čitateljstva i kritike, Bubalo je zastupljen u novijim antologijama hrvatske poezije, pa tako i u novom izdanju "Zlatne knjige hrvatskog pjesništva" u nakladi NZMH. Prozna Bubalova djela dokumentarne su naravi, a vezana su uz međugorski fenomen, te su dosada prevedena na desetak jezika. I Bubalova knjiga uspomena "Apokaliptični dani" prožeta je prvenstveno dokumentarnim zasadama, no istodobno nam otkriva autora i kao pjesnika i kao mislioca. Govoreći o stravičnim zbivanjima, osobito u danima "oslobođenja" Hercegovine 1944. i 1945, Bubalo se iskazuje i kao neposredni svjedok, ali i kao snažni prozaik, pa zato njegovi "Apokaliptični dani" znače znatan prinos hrvatskoj memoaristici. A bit će to i svojevrсно svjedočanstvo kako se hercegovački ujak-fratar, kroz život i kroz povijest, probijao uza svoj narod. Janko Bubalo, ušavši već u svoju osamdesetu, živi u samostanu Humac kod Ljubuškoga.

Fra Janko u rujnu 1965. na komadu stećka pod dubom u Čerinu dok je, vjerojatno, opet i ponovno, razmišljao i o onome o čemu nam u ovim zapisima tako izdašno pripovijeda...

KAZALO

Posveta.....	5
Uz knjigu "APOKALIPTIČNI DANI" fra Janka Bubala.....	7
Namjesto uvoda.....	11
Dani pometnje.....	13
Skok u nepoznato.....	45
Put u neizvjesnost.....	63
Na valu neizvjesnosti.....	97
Zloslutni dani.....	111
Apokaliptični dani.....	139
Tamnovanje poslije tamnovanja.....	181
Bilješka o piscu	210

Izdavač Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
Ulica Matice hrvatske 2 — Za izdavača Marija
Peakić-Mikuljan — Idejno rješenje opreme Alfred Pal
— Crtež na korici Zlatko Kauzlarić-Atač
Naklada: 2000 primjeraka.

ISBN 86-401-0235-X

Tisak: "GRAFOTISAK", Grude 1992.

OPĆA KNJIŽNICA

Olinko Delorko
OTIMANJE ZABORAVU

Nada Iveljić
UOKRUG

Miro Gavran
MALI NEOBIČNI LJUDI

Stjepan Tomaš
ŽIVOT U PROVINCIJI

Reiner Kunze
DIVNE GODINE

Jasna Plevnik
PRUSTOVSKO PITANJE

Jevrem Brković
PANTELEJ NA DRUENU

Šime Vučetić
NEMA POVRATKA

Stjepan Šešalj
DULO

Vlado Gotovac
CRNA KAZALJKA

Sunčana Škrinjarčić
JOGGING U NEBO

Sibila Petlevski
SPIN — OFF

Mate Ganza
SVJETLOPIS

Toma Podrug
PRIZORI

Božena Šulentić
ŽIVOT SA ZLATKOM

Životopis

Hercegovački franjevac i pjesnik fra Janko (Nikola) Bubalo rodio se 31. siječnja 1913. u Turčinovićima. Nakon završene pučke škole pohađao je širokobriješku Franjevačku klasičnu gimnaziju, a još kao gimnazijalac iskazivao je iznimnu sklonost prema pisanoj riječi. Tu sklonost zadržao je i kasnije, u vrijeme studija bogoslovije (Mostar i Bratislava), te u mlađim svećeničkim danima. Svećenički poziv revno je obnašao služeći u Rasnu, Vitini, Čerinu (najduže, od 1950. do 1981.) i Humcu. Godine 1945. dva je mjeseca bio u Ljubuškom pod istragom, a tri je puta izvođen na strijeljanje. Budući da je dobro poznao gradnju, napravio je nacрте za župni stan u Čerinu i za neke područne crkve te za zvonik na Žvatiću.

Kao mlad pjesnik između dvaju ratova objavljivao je u časopisima: *Ruža*, *Luč*, *Obitelj*, *Hrvatska straža*, *Glasnik sv. Ante*, *Hrvatska smotra*, *Jadranska vila*, *Stopama otaca* (čiji je jedno vrijeme bio i urednikom) i dr. Naprasno je prestao s pisanjem i uništio sve svoje rukopise koncem Drugoga svjetskog rata, što mu je, smatraju mnogi, pomoglo da kao mlad svećenik sačuva živu glavu te stvori preduvjete za nov književni početak.

Sedamdesetih godina prošloga stoljeća ponovno je iz fra Janka progovorio pjesnik. Nakon tridesetogodišnje šutnje javlja se u *Maruliću*, *Kani*, *Jukiću*, *Kršnom zavičaju*. Za samo šest godina objavio je čak sedam zbirki pjesama, i to ovim redom: *Koraci od jučer*, *Za-*

greb, 1973.; *Na rubu ništavila*, Duvno, 1974.; *U nedogled okrenut*, Split, 1974.; *Između sna i zastava*, Zagreb, 1975.; *Raspon trenutka*, Rijeka, 1976.; *Prema sidrištu*, Metković, 1977., *Gorko drvo*, Duvno, 1979. Izlaze mu i zbirke izabranih pjesama: *Blagoslov darivanja*, Zagreb, 1983.; *Na kraju žetve*, Zagreb, 1995. Književna kritika izvršno je primila njegov pojavak na književnoj pozornici.

Knjiga *Apokaliptični dani*, koja govori o tragičnim događanjima na hercegovačkim prostorima, a i šire, koncem i nakon sama okončanja Drugoga svjetskog rata, naravno iz fra Jankova kuta gledanja, u potpunosti otkriva kroz što je sve tih godina prošao, ali i stvarne razloge fra Jankove duge književne šutnje. Knjiga je objavljena u izdanju Nakladnog zavoda Matice hrvatske, Zagreb, tek poslije demokratskih promjena, 1992., a u svojoj posveti u povodu izlaska ove knjige fra Janko je, nižući imena šezdeset šest hercegovačkih franjevacu koje su komunisti pobili, zapisao: »Braći svojoj poklanoj, dok su šipci cvali, a bilo je proljeće tisuću devetsto četrdeset i pete.«

Jedan je od franjevacu koji su sustavno pratili događanja u Međugorju. Iz tog praćenja i opčaranosti Međugorjem rodile su se i dvije knjige: *Tisuću susreta s Gospom*, Jelsa, 1985. i *Međugorje, blagoslovljena zemlja – svjedočanstva*, Jelsa, 1986., koje su doživjele brojna izdanja na raznim svjetskim jezicima.

Svojim pjesničkim i proznim uradcima iznimno je obogatio hrvatsku književnost te je zbog toga kao prvi svećenik primljen u Društvo hrvatskih književnika. Za svoj književni rad i domoljublje primio je odličje prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana.

Fra Janko nas je zauvijek napustio u svojoj 85. godini života, 64. godini redovništva i 59. godini svećeništva – preminuo je 21. veljače 1997. Pokopan je na

franjevačkom dijelu novoga groblja na Humcu, uz svoju subraću.

Hercegovački franjevci nastavili su putem koji je i on zacrtao pa su tako pronašli u masovnoj grobnici u Vrgorcu ostatke njegovog velikog prijatelja fra Maksimilijana Jurčića (11. – 17. listopada 2008.; identificiran 27. travnja 2009.). Do sada se ukupno zna za posljednje počivalište 33 ubijena franjevca od njih 66. Najviše ih je, 24, pokopano u samostanskoj crkvi na Širokom Brijegu, mjestu i crkvi koju je Hercegovačka franjevačka provincija proglasila svojim središnjim žrtvoslovnim mjestom.

Poslije fra Jankove smrti izišle su njegove sljedeće knjige: *Janko Bubalo – sabrana djela*, Široki Brijeg, 2003.; *Naša užina*, Zagreb, 2013. (izabrane pjesme). A u povodu njegove 100. godine rođenja, 2013., na raznim mjestima priređeni su programi u njegovu čast.

Nakladnici

Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petro-
vić i 65 subraće«

Kard. Stepinca 14
88 220 Široki Brijeg
tel.: (039) 700-325
faks: 039) 700-326

e-adresa: mostar@pobijeni.info

web: www.pobijeni.info

Matica hrvatska
Tina Ujevića 8
21 276 Vrgorac
tel.: (021) 680-046
faks: (021) 674-012
e-adresa: gks@vrgorac.hr

Matica hrvatska
K. Tomislava b. b.
88 260 Čitluk
tel./faks: (036) 642-547
e-adresa: hmatica.citluk@tel.net.ba

Za nakladnike
fra Miljenko Stojić
Željko Primorac
Andrija Stojić

Oblikovanje i računalni slog
FRAM-ZIRAL, Mostar

Tiskano u Mostaru mjeseca veljače 2014.

Tisak
FRAM-ZIRAL, Mostar

ISBN 978-9958-876-5

Cijena: 20 KM

5/10

ISBN 978-953-56228-5-7

Cijena: 80 kn

5/10

www.pobijeni.info